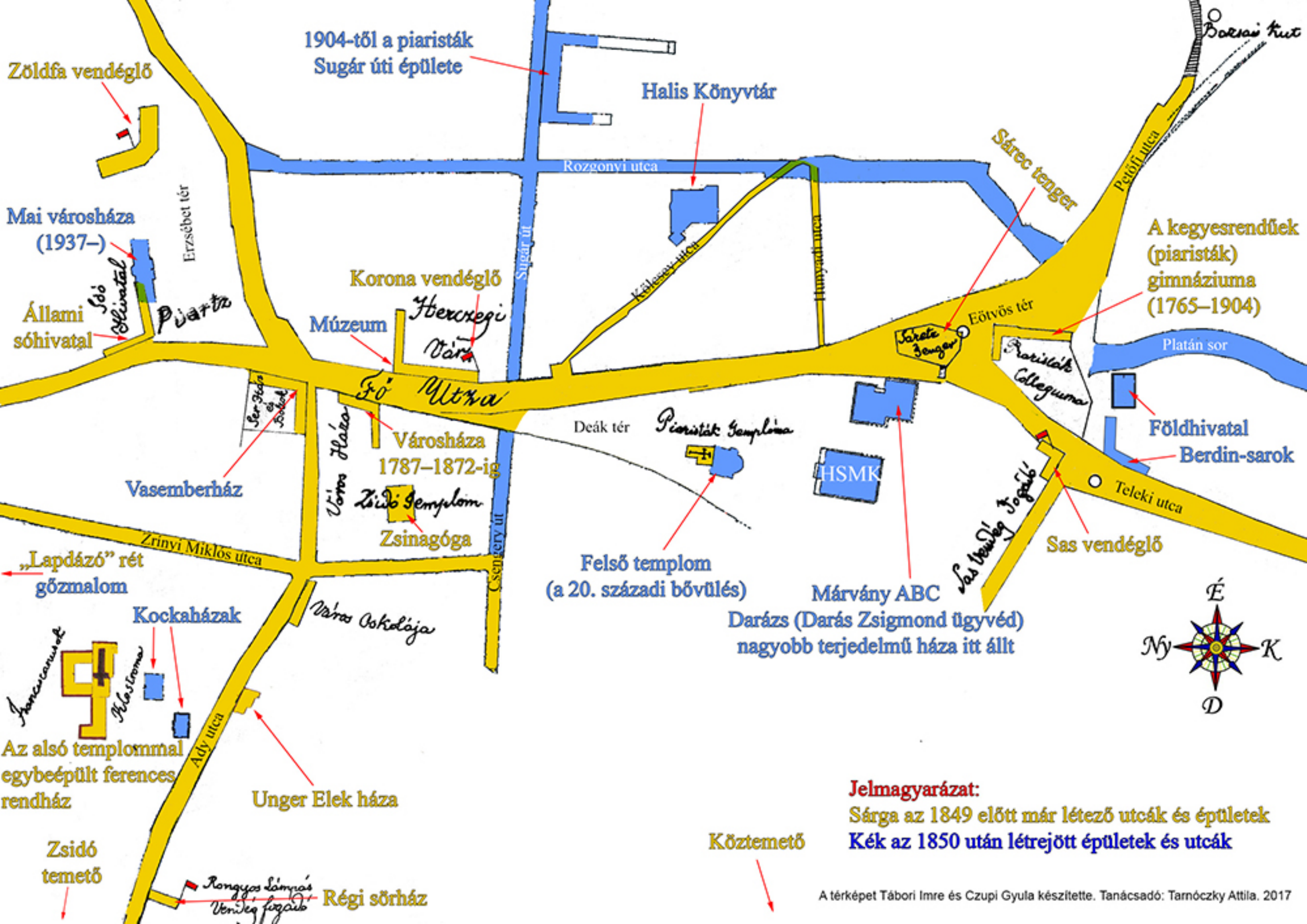

Nagykanizsa az 1800-as évek első felében

1904-től a piaristák
Sugár úti épülete

Halis Könyvtár

Zöldfa vendéglő

Mai városháza
(1937-)

Erzsébet tér

Állami
sóhivatal

Korona vendéglő

Múzeum

Hercegi
vár

A kegyesrendűek
(piaristák)
gimnáziuma
(1765-1904)

Platán sor

Földhivatal
Berdin-sarok

Vasemberház

Városháza
1787-1872-ig

Zsidó templom
Zsinagóga

Deák tér

Piaristák temploma

HSMK

Felső templom
(a 20. századi bővítés)

Márvány ABC
Darázs (Darás Zsigmond ügyvéd)
nagyobb terjedelmű háza itt állt

Sas vendéglő

Sas vendég fogadó

Teleki utca

„Lapdázó” rét
gőzmalom

Kockaházak

Város iskolája

Ady utca

Unger Elek háza

Az alsó templommal
egybeépült ferences
rendház

Zsidó
temető

Rongyos lámpás
vendég fogadó

Régi sörház

Köztemető

Jelmagyarázat:

Sárga az 1849 előtt már létező utcák és épületek
Kék az 1850 után létrejött épületek és utcák

Nagykanizsa az 1800-as évek első felében

Nagykanizsa az 1800-as évek első felében

Olvasókönyv diákoknak és egykori diákoknak hajdani
kanizsai diákokról

Nagykanizsa 2017

Szerkesztette és az összekötő szövegeket írta:
Czupi Gyula

ISBN 978-963-9782-53-2

A helyszínek azonosítását Tarnóczy Attila segítette

Nyomdai előkészítés:
Szörényi Szabolcs
Tábori Imre
Tábori Zita

Kiadja:
Czupi Kiadó
8831 Nagykánizsa, Pityer u. 19.
Tel: 93 320 766
www.czupi.hu

Tartalom

Bevezető	7
Diáknak lenni a 19. század első felében Nagykanizsán.....	9
Halis István: A nagykanizsai gólyalábazás alaptörténete.....	10
Halis István: Deák mint diák	21
Kovách Ernő: Nagykanizsa 1840–1841	32
Lelki felkészülés és a forradalom	45
Kovách Ernő: 1838.....	45
Hermann Róbert: Nagykanizsa 1848-1849-ben	51
1848 márciusa Nagykanizsán két leírásból.....	60
Halis István: A forradalom alatt (1848). 1. rész	65
Cser József: Nagykanizsa a szabadságharc alatt. 1. rész.....	72
Cser József: Nagykanizsa a szabadságharc alatt. 2. rész.....	85
Halis István: A forradalom alatt (1848). 2. rész	86

1848. október 3. Az önfelszabadításról négy forrásból	87
Halis István: A forradalom alatt (1848). 3. rész	89
Cser József: Nagykanizsa a szabadságharc alatt. 3. rész.....	99
Kovách Ernő: A fogoly horvát tiszteket Zalaegerszegre viszik	116
Nagykanizsa és környéke 1848-1849-ben.....	120

A következő oldalakon található dokumentum és képek a Thúry György Múzeum tulajdonai. Közzétételük engedélyezését köszönjük.

Borító, fotó: A Fő út az 1860-as években

12., 36. és 83. oldalak: Nagykanizsai posta- és kereskedelmi utakat, fontosabb középületeket feltüntető térkép, 1822 (Situations und nouveau Plan der Gross-Kanisaer Post und Commerciellen Strassen mit Constuctions Infilen, 1822)

62. oldal, fotó: A régi Városháza, 1860-as évek

109. oldal, fotó: Városbíró háza – „Sport presszó”

Bevezető

Mitől lesz érdekes egy város története? A pontos választ nem tudom, de abban biztos vagyok, hogy kellenek hozzá olyan történetek, melyek átélhetővé teszik kapcsolatunkat az egykoron itt élőkkel. Olyanokkal, akik hozzánk hasonlóak, hiszen itt éltek – ugyanakkor másfajta is, akik azokon a tereken, épületekben élték életüket, melyek ma is mindennapjaink részei.

A mai történések sohasem magukban állnak, részei annak a nagy folyamnak, mely egy város élete, életének története.

Most egyfajta fiatalos, eleven, lüktető Kanizsát idézünk a 19. század első feléből. Olyat, amelyben megtalálhatjuk kedves alakjainkat, történeteinket. Példákat, cselekedeteket, sztorikat, melyek belehelyeznek bennünket ebbe a folyamba. Hétköznapi és városunk történetében kiemelt eseményeket is olvashatunk.

Ha szerencsésen sikerül felidéznünk a korszakot, akkor a város történetének ez az időszaka (1800-1850-ig) jól azonosíthatóvá válik. Látni fogjuk a ma is álló épületeket modern utak, járdák, vízvezeték és csator-

názás nélkül. Az utakon állatok vontatta járművek mozognak. A várost rendre elárasztja a sár egy-egy esőzés után. Nagy vízfelületek voltak a város szívében (pl. az Eötvös téren a Sárec tenger, ha az Erzsébet tér helyén megállt a víz, talán még vadkacsákra is lehetett ott vadászni).

A diákok azonban már akkor is fontos szereplői voltak az életnek. A mindennapi és nem mindennapi életükről olvashatunk három írást is, több oldalról láttatva az életüket.

Az 1848-as forradalomra is rögtön és a maguk módján reagáltak, föl kívántak hagyni az iskolába járással.

Közülük került ki az első áldozata a forradalmas időknek. Sokan lettek katonák is.

A nemzeti érzés, a nemzeti szabadság gondolatának kivirágzása az ő ifjú lelkükben is végbemegy.

A forradalom kitörése készen találja az ő generációjukat is a cselekvésre.

A város minden lakójában ott lehetett a szabadság utáni vágy, hiszen tömegesen vettek részt városunk 1848. október 3-i felszabadításában.

Élményekben gazdag olvasást kíván a szerkesztő, Czupi Gyula

Diáknak lenni a 19. század első felében Nagykanizsán

Halis legnépszerűbb munkája, a *Színes mozaik Nagykanizsa történetéből* (1893) olyan időszakát dolgozza fel városunk történetének, melyet ő maga nem élt át. Neki az írásos emlékek és a szájhagyomány voltak a legfőbb forrásai. A 19. század derekán, 1855-ben született. Már gyermekkorában találkozhatott azokkal a történetekkel, melyek a század első felében eshettek meg. Ő maga is annak a kegyesrendi, vagyis piarista iskolának volt a tanulója, melynek diákjairól olyan sokat ír. A ferencesek és a piaristák közötti esetleges szurkálódás emléke is lehet ez a történet, mely a nagykanizsai gólyalábazás alaptörténete.

Halis István

(Nagykanizsa, 1855. aug. 21. – Nagykanizsa, 1927. febr. 23.)

helytörténész, író

Szülei Halis Ferenc földbirtokos és Andri Julianna. Nagykanizsán és Pécsen járt gimnáziumba, a jogi egyetemet Budapesten végezte. Ta-

nulmányait befejezve visszatért szülővárosába. Különböző városi tisztségeket töltött be: 1890-ben árvaszéki ülnöknek választották, hosszú ideig városi tanácsos, később polgármester-helyettes. Utóbbi hivataláról 1914 októberében mondott le. 1913-ban a városi könyvtár és múzeum megalapításakor kinevezték könyvtárosnak és múzeumőrnek. A város történetének lelkes kutatójaként régi okiratokat gyűjtött, és régészettel is foglalkozott. Írt történeti munkákat, elbeszéléseket, romantikus, regényes műveket és különféle vegyes cikkeket országos lapokba és folyóiratokba. Különösen sokat írt a kanizsai lapokba. 2001-ben a nagykanizsai városi könyvtár felvette a Halis István nevet.

Halis István: A nagykanizsai gólyalábazás alaptörténete

Részlet a Színes mozaik Nagykanizsa történetéből c. kötet 44-45. oldaláról, megjelent a Zalai Közlöny 1889. február 23-i számában is.

Urunk születése utáni 1801-ik esztendőben sokszor megfájdult a feje Tóth József uramnak, Nagy-Kanizsa privilegiált város érdemes strázsamesterének.

A főfájás Szobovics János csínyjeinek vala következménye, amely persona a piaristák iskolájában syntaxista diák volt.

Igaz ugyan, hogy a diákot nem lehetett rajtakapni egyetlen kalamitáson sem, hanem azért mindenki bizonyos volt afelől, miképp Szobovics Jancsi főfaktora az összes csínyeknek.

Mert a nevezett diák nem maradt el soha, akár verekedés, akár pedig más-féle „vigasság” adódott elő. Pedig emellett a tanulásban is első volt.

Aztán ezek a csínyek nemcsak folyton szaporodtak, hanem a vásott lurkók nem irtóztak felhasználni pajkos céljaikra a szent dolgokat sem.

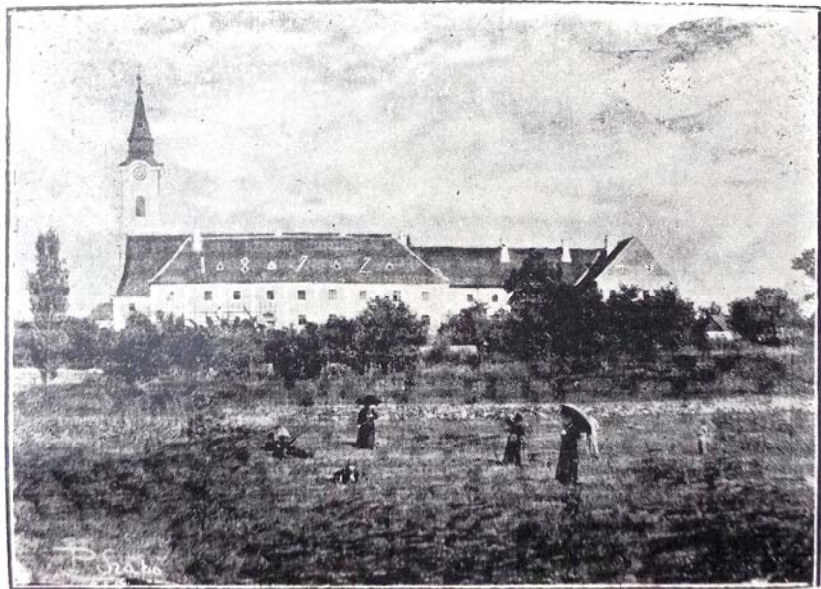
Egyik éjjel kilopták a város pajtájából *Szent-Mihály lovát*, macskát kötözték rá, és beleúsztatták a gimnázium előtt lévő *Sárec tengerbe*, hol reggelig nyivá-kolt és agyonrémítette a boszorkányhívő lakosokat.

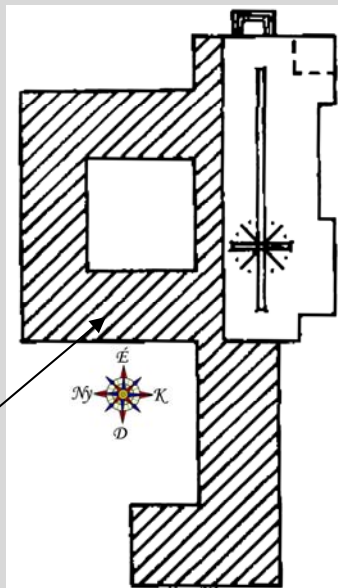
2017-ben a gimnázium egykori helyén van az Eötvös téren a játszótér és környezete, ettől a város központja felé volt a Sárec tenger. A felső templom a képen piaristák templomaként szerepel. A térkép az 1822-es állapotokat mutatja.

← *A barátok, azaz a ferences szerzetesek az alsó templommal egybeépült rendházban laktak már 1801-ben is. Az Eötvös térről egészen az alsó templomig kellett tehát jönniük a tréfálkozni kívánó diákoknak.*

A kolostor az épületegyüttes vonalazott része (átvétel dr. Horváth György és Kostyál László Nagykanizsai alsóvárosi templom c. kötetéből).

Ferkovics József a nagykanizsai gólyalábazás alaptörténetének megörökítésekor tehát jogosan

kezde az alsó
templom mel-
letti rendház
bejáratának
megrajzolásá-
val a négy
képből álló
sorozatát.

Máskor pedig a barátoknál veszettül ráncigálták éjnek idején a porta csengettyűjét. Az eső csakúgy szakadott.

„Mit akarsz ilyen időben?” rivallt a kapunyitó fráter az ott talált gyerekekre.

Ez pedig (minden második szónál becsülettudóan tisztelendő úrnak szólítva a kapust), szépen elmondotta, amire betanították. Hogy tudniillik meg kell gyónatni Szakáll István városi szenátor urat, mert hirtelen rosszul lett.

„Várjon reggelig, mert ebben a sárban nem vihetjük el a Krisztus testét.”

„De tisztelendő úr kérem, annyira oda van a szenátor úr, hogy talán nem éri meg a reggelt sem.”

Erre a mondásra nem volt más teendő, mint elmenni a haldoklóhoz. Mégpedig *falábak* nélkül. A falábakat a diákok már előre eldugták a kerítés mellé.

Olyan sárosak valának ugyanis ez időben a város utcái, hogy falábakon szoktak a sáron keresztül járni az utcák túlsó sorára.

De hát halaszthatlan kötelesség egy lélek megmentése. A kötelességtudó páter fülig sárosan érkezett meg Szakáll István portájára. Mikor azonban kitűnt volna, miképp az érdemes szenátor úrnak kutya baja sincsen, – (leszámítva azt, hogy lábain kissé tántorgott, „a kadarka taszigálása miatt”) – akkor a lelkiatya földhöz akarta csapni méltó haragjában a szent ostyát.

A 19. század elejéről való az a történet is, melyet Halis István örökít meg. A két főszereplő egyike az a kanizsai diák volt, aki a haza bölcseként a 150 évvel ezelőtti, országunk eddigi legnagyobb fejlődését hozó osztrák-magyar kiegyezés megalapozójaként vonult be történelmünkbe. A másikuk pedig az a városvezető, akinek apja és fia is meghatározó alakja volt Kanizsa történetének. Nem utolsósorban pedig az 1848-49-es kanizsai eseményekben fontos szerepet vállalt, hiszen *a híres „kanizsai 12 pont” megszövegezésében, valamint a nemzetőrség egyik parancsnokaként játszott szerepet*, ahogy azt a Nagykanizsa városi monográfia második kötetében olvashatjuk. E két nagyszerű ember iskoláskori csínytevése átélhetővé teszi az 1810-es évek kanizsai világát.

Babochay János (Nagykanizsa, 1801 – Nagykanizsa, 1876) ügyvéd, városbíró.

Apja (Babochay József) városbíró volt, fia (Babochay György) pedig polgármester. 1833-ban városbíróvá választották, majd 1835-ben, 1860-ban és 1865-ben ismét a városbírói székbe került. Dolgozott a

város főjegyzőjeként is. 1848-ban ő szervezte meg a város nemzetőrségét. Maga a Petőfi (Pesti, vagy Cigány) utcai nemzetőrök századosa (kapitánya) lett.

Deák Ferenc (Söjtör, 1803. okt. 17. - Budapest, 1876. jan. 28.) országgyűlési követ, igazságügyminiszter

Gimnáziumi tanulmányait többek között Keszthelyen és Nagykanizsán végezte, majd 1823-ban ügyvédi diplomát szerzett. 1833-36-ban és 1839-40-ben ő képviselte Zalát a pozsonyi országgyűlésen. Az országgyűléseken az ellenzék egyik vezéréként elsősorban a jobbagyság helyzetének javításáért és a szólás-, valamint a sajtószabadságért küzdött. 1848 áprilisában a Batthyány-kormány igazságügyminiszterévé nevezték ki. 1849-ben visszavonult a politizálástól, és az 1850-es években a passzív nemzeti ellenállás mintaképe lett. Az 1861-es országgyűlés idején a felirati pártot vezette, majd 1865-től oroszánrészt vállalt a kiegyezés előkészítésében. Az 1867-es kiegyezés után a „haza bölcse”-ként ünnepelték.

Halis István: Deák mint diák

(Megjelent a Zala 1903. október 18-i számában a 6. oldalon és Zalai Krónikában: Deák Ferenc mint kanizsai diák címmel.)

Deák Ferenczet (vagy ahogyan a rokonok hívták: a Penczi gyereket) az ősrégi Tárnok faluból 1813. év őszén Kanizsára hozták iskolába, minthogy akkoriban e helyütt volt a leginkább látogatott gymnasium.

Deák Ferkót a gondos rokonsága piaristákhoz adta »kosztba«. Tanuló korában csöppet sem volt olyan komoly, milyennek a magyar írók és művészek föltüntetni szokták. Éppen olyan volt, mint a többi vidám diák gyerek, kik között a tanuláson kívül abban tűnt ki, hogy mindig neki sikerült leghamarabb elszaggatni a ruháját.

Nadrágja például csupán egy napig szokott megmaradni jó állapotban. Örökösen barangolt, s különös előszeretettel mászott olyan fákra, melyekre fölmenni »kunszt«. Az ilyen kedvtöltések pedig folytonossághiányt szoktak okozni a ruhákban.

Ha pedig a sors úgy hozta magával, hogy a kicsapott kertek környékén verekedni kellett (ami abban az időben a diák-sport egyik fajtáját képezte), hát ettől

se futott el a Ferkó gyerek. Verekedett becsülettel. Magától értetődik, hogy a többi diákok igen szerették a használható fiút, annál is inkább, mert végzetlenül jó pajtásnak bizonyodott minden alkalommal. Jóban, rosszban egyaránt kitartott.

Azt szerették azonban a tanulótársak legjobban Ferkóban, hogy sohasem tanult. Legalábbis sohase látták tanulni.

Eme jó tulajdonságai mellett Ferkóban az is megvolt, hogy az iskolai órák alatt soha se volt nyugton: keze-lába folytonosan mozgott. És mégis minden alkalommal jól felelt. Csak a Ferkó gyerek nagy feje és a jó Isten tudhatja, miképp volt ez lehetséges! Négy esztendői kanizsai diákoskodása alatt mindig első eminens volt.

Iskolatársai néha napján „kipróbálták” Ferkót. Fölolvastak előtte egy-egy lapot a (latin-nyelvű) leckéből s rászóltak: „No Ferkó, mondd el!” Ferkó pedig szóról-szóra elmondotta hiba nélkül ugyanazt. Akadt azonban a Ferkó gyereknek másféle „esete” is.

Kedves pajtásával Babochay Jancsival, (ki utóbb Kanizsán városbíró lett) egykor bemászott Ferkó a Bécsiné gyümölcsöskertjébe alma elsajátítás élvezete céljából.

(Bécsiné kertje helyén most lakóházak állanak a Berdin-saroktól a Keőmíves házig.) A kertet a gymnasium keleti oldalán levő házi kápolnától csupán egy kis utca választotta el, melyben akkora sár uralkodott emberemlékezet óta, hogy feneketlensége miatt még Kanizsán is nevezetesség volt. Bécsinének mint élemedett korban levő asszonyságnak a hagyomány szerint egy hosszú foga volt, mely eltagadhatlan bizonyítéka levén boszorkány mivoltának, – nem csoda, ha tőle mindenki rettegett. Az a pokolbeli hatalom, mellyel Bécsiné a köztudomás szerint rendelkezett, lángpallos gyanánt örködött a gyümölcsös felett. Ferkó és Jancsi javában szedegették a szépen megtermett őszi almákat azzal az édes izgalommal, hogy az ördög atyafiát károsítják. Egyszerre éles hang süvített végig a kerten: „Ki van a fán?” – „A Bécsiné! Juj, hátraköti a sarkunkat!” kiáltotta Ferkó megrémülve. A cimborák egy szempillantás alatt lecsúsztak a fáról és – uzsgye kifelé! Először Ferkó érte el a kerítést. Megragadta a palánkot, és egy fölséges lendítéssel keresztül vetette magát az utcára – a megmérhetlen sárba. Utána Jancsi röpiült át ugyanolyan szerencsésen. Arról ne beszéljünk, hogy a gyerekek ruháiban minő lényeges változások történtek a fáról lecsúszás és a menekülés közben.

A Berdin-sarok elnevezés annak köszönhető, hogy az Eötvös tér és a Teleki út sarkán várta vevőit Berdin Márton vegyeskereskedése akkoriban, amikor Halis István ezt a történetet megjelentette (1903-ban). Egyébként éppen eddig az időszakig, 1904-ig volt itt a piarista gimnázium 1765-től, ekkor költözött a Sugár útra. Az Eötvös tér és Teleki út sarkán álló épület szomszédságában a 20. század nagyobbik részében a kovács mesterséget űzték. Utolsó tulajdonosa Tüchert Lajos kovácsmester volt. Az ő háza látható a képen. 1968-ban bontották le az itteni építkezések miatt (Platán sor, Teleki utca). A Bécsiné gyümölcsöskertje helyén tehát ma a földhivatal és környéke található.

Elég az ahhoz, hogy az eredménnyel mind a két gyerek meg volt elégedve, annál is inkább, mert nem éreztek semmiféle boszorkány-rontást, sőt sikerült Csabi direktor előtt is eltitkolni valami ravasz fondorlattal az öltözetben történt károsodást.

Ezt az eseményt nem felejtette el Ferkó gyerek akkor sem, mikor már régen a „haza bölcse” volt. Ahányszor összetalálkozott Babochay Jánossal, mindig megemlékezett róla, s borzadozva mondogatta: „Mi lett volna, ha Bécsiné hátraköti sarkunkat?”

Legutoljára egy ünnepélyes fogadtatás alkalmával említette, mikor Deákhhoz Kanizsáról egy deputációt vezetett 1872-ben Babochay János. A küldöttség szónoka Babochay volt, ki Deák előtt magát meghajtván, imígy kezdette beszédét: „Szeretve tisztelt nagy hazánkfia! Méltóságos Uram!” Csakhogy tovább nem beszélhetett. Az öreg Deák sohase szerette a címezgetést, (hála Isten, azóta Magyarország nagyot haladt ezen az egy téren) s azért összevonta bozontos szemöldökét és közbevágott: „Megbolondultál Jancsi? Hátra kötöm ám a sarkadat!”

Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára őrzi Galsai Kovách Ernő negyvennyolcas honvédőrnagy nyolckötetes, mintegy 1300 oldalas emlékiratát. Ebből idézzük a Nagykanizsán töltött esztendő emlékeit. Hősrünk akaratlanul is összehasonlítja korábbi iskoláival a kanizsai piaristák tanítását. Az iskolának nem kell szégyenkeznie. A városról azonban vannak „szálkásabb” megjegyzései is. Bár évtizedekkel ittléte után írhatta le emlékeit, mégis pontosak és érdekesek a megjegyzései a városról és a korabeli diákéletről.

Kovách Ernő, galsai

(Türje, 1825. szept. 12. - Vác, 1915. máj. 5.)

honvédőrnagy

A gimnáziumot többek között Keszthelyen és Kanizsán végezte, majd katonai iskolában tanult. 1845-től a bécsi magyar királyi testőrségnél szolgált. 1848 szeptemberétől a hódmezővásárhelyi 30. honvédszászlóalj hadnagya volt. Zászlóaljával a császári kézen lévő Arad ostromában vett részt egészen 1849 januárjáig. Még 1848 novemberében szá-

zadossá léptették elő. 1849 tavaszán Perczel Mór oldalán harcolt a bácskai hadjáratban. 1849. július 5-én nevezték ki őrnaggyá és a 30. honvédszászlóalj parancsnokává. 1850 februárjában előbb halálra, majd tizenhat évi várfogságra ítélték; hat évig raboskodott az aradi várbörtönben. Már Aradon dolgozni kezdett életrajzi visszaemlékezésén. (Kéziratait ma az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi.) 1856 után a váci uradalomban dolgozott földmérő mérnökként, majd 1867-től 1890-ig különböző fogházak igazgatását látta el. 1890-től a váci hitelintézet vezérigazgatója volt.

A labdázó hely különleges része volt a városnak. 1841-ben Kovách Ernő és társai itt rúgták a labdát. Sőt verekedéseknek is helyet adott ez a terület, arról szintén ő ír. Később, 1848-ban itt labdáztak a következő generáció diákjai is. Talán természetes, hogy forradalmi hevületükben itt határozták el, hogy többet nem járnak iskolába. Halis István ír erről A forradalom alatt című részben, ő határozza meg pontosan a helyet, ő „lapdázó” rétnek említi, és leírja, hogy „most (a 19. század végén) a gőzmalom van azon a helyen”.

A várost megszállók is szívesen táboroztak itt 1848 októberének elején. Halis ezt így fogalmazta meg: „Nugent a berekben, a mostani gőzmalom táján tábort ütött és állását megerősítette ágyúival”. Ezt a helyet hagyták el a csapatok a népfelkelők megjelenésének hírére 1848. október 1-jén, vasárnap.

A malom később a város történetében igen fontos szerepet töltött be, hiszen pl. innen biztosították kezdetben a város áramellátását. Az épület ma is áll. Aki Kiskanizsára igyekszik és átkel a vasúti átjárón, az balra nézve – más épületek mögött – hamarosan egy jókora építményt, a gőzmalom épületét látja.

Az Eötvös tér (a hajdani Papkert, amely a piaristák ittléte miatt volt a térség közkeletű megnevezése) déli oldala nagyszabású építkezések áldozata lett. A ma, 2017-ben kínai üzletként működő „márvány abc” az 1970-es évek végén arra a helyre épült, ahol korábban Darázs (Darás Zsigmond ügyvéd) nagyobb terjedelmű háza állt. E területen álló házban lakott tehát Kovách Ernő, amikor 1840-41-ben a piaristák diákja volt.

Kovách Ernő: Nagykanizsa 1840–1841

Miután pedig Egerszegről Keszthely már távolesett, atyám engemet Nagykanizsára határozott a 6-ik, vagyis az utolsó gimnázialis osztályba adni s Farkas volt várnagyot megkérte nekem ott koszthelyet keresni, ki talált is egy özvegy-asszonynál, *Szőlősy* nevű mészáros özvegyénél, kinek a háza a piarista iskolák terén volt Darázs ügyvéd nagyobb terjedelmű háza felső szomszédságában, hol másod magammal voltam nála az asszony egy unokájával ki zalaapáti vendég-lősnek volt a fia, s azonkívül az öreg házi asszonyomnak volt még egy ős öreg anyja is, kivel mint rendesen szokás, öregségében nem igen bánt vele gyengéd-en a leánya; a házi asszonyom.

Mielőtt családom Türről Egerszegre át hurczolkodott, atyám engem levitt Kanizsára.

NAGYKANIZSA. Kanizsán 6 osztályu gimnázium volt a piaristák, vagy is a kegyesrendűek vezetése alatt. Ez tehát már a harmadik szerzet volt, mely alatt én most gimnázialis tanulmányaimat folytattam. Nagy dolog volt ez az akkori időben, midőn még nem volt egy egyetemes tanrendszer az országban, sőt még

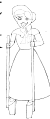
ugyan azon tanító szerzetnél sem a kezelésük alatt levő gimnáziumokban, annál kevésbé pedig különböző szerzeteknél; mindenhol más mód és rendszer volt.

Én éreztem ennek legjobban a súlyát, mennél tovább mentem elő az iskolákban, annál nehezebben ment a tanulásom, akárhogy is iparkodtam, nem ment! Utoljára minden iparkodásom daczára, alig tudtam menekülni a bukástól, a mi végett itt szemrehányásokat tett atyám nekem, holott ő maga volt az oka annak, mit hurczolt minduntalan engemet más-más városba?

A mint ezen három tanító szerzet tanítását illeti, azt tapasztaltam, hogy ezek közül a legalaposabban tanítottak a piaristák, legkíméletlenebbek voltak a premonstreiek, és a legnagyobb szabadságot élveztek a diákok a benczések alatt.

Kanizsát körültekintve ez a legsivárabb helye volt, azok közt, ahol eddig voltam, a diákoknak. Vidéke mondhatni semmi volt, se hegye, se vize éppen csak Nagy- és Kiskanizsa közt volt egy patak, ahol egy dús növényzetű liget erdő volt az egyedüli némi szórakozási helyük a diákoknak.

Régezte nagy erősség volt Kanizsa, de annak ma még nyoma sem látszott, hogy hol voltak a bástyák vagy árkok? Semmi sem látszott, éppen csak a liget melletti réten Nagy- és Kiskanizsa közti út felé láttunk a földbe vert hídlábak

maradványait sorban, a melyből következtethettük, hogy itt valamikor egy mocsáron át vezető híd lehetett. A régiségnek egyéb semmi nyoma nem látszott.

A város sem volt szép, éppen csak a nagy piacon s a melletti főutczában voltak néhány emeletes díszesebb házak, amelyek közül a legtekintélyesebb volt az uradalmi épület és a nagyvendéglő.

A Nagykanizsai uradalmat herczeg Batthyány bírta, s itt egy nagy tekintetű tisztartó volt az uradalom élén, Ritter nevű, ki előtt fejet hajtott mindenki, kinek a fiával én egy osztályban jártam.

Ekkor építettek a nagy üres vásártér egyik szegletén egy nagy emeletes vendéglőt .....az uraság Zöldfa címhez, s amellet nyullott végig a téren a kiskanizsai utca felé, egy piszkos rozoga sötét raktár és épületei nagy kiterjedésben.

Zsidóság nagy számmal volt itt és jó módban, híresek voltak Zalában a kanizsai gazdag zsidók, noha Keszthelyen, Sümegen különösen Egerszegen aránytalanul sok volt a zsidóság.

Általában Zalában, ahol számos volt a középbirtokos nemes osztály, amellet a zsidó is sok volt, ez együtt szokott járni hazánkban.

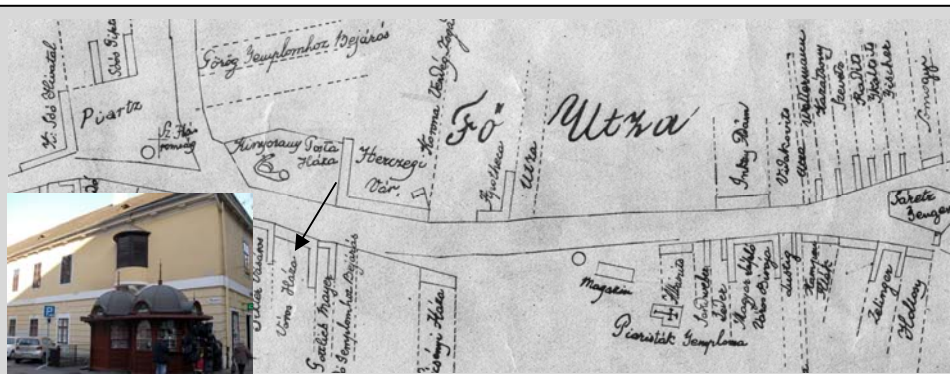
Nagykanizsa

1910 környékén így nézett ki a már a 18. század elején megépült vendéglő (itt Korona Szálló felirattal) és a vele „összenőtt” uradalmi épület. Az 1848-as eseményeknek fontos helyszíne a Korona.

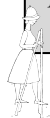
Fő-út

Az uradalmi épület sarka éppen az akkori városházával szemben állt. Az 1822-es térképvázlaton jól látszik az uradalmi épület (itt Herczegi várnak írják, az épület keleti sarkán a zászló a Korona vendéglőt mutatja). A „Város Ház” és az uradalmi épület viszonya jól látszik a térképen. A város polgárságát képviselő városháza és a város földesurának (a Batthyány család) uradalmi központja nézett farkasszemet egymással Kanizsa központjában. Az uradalmi épület kémlelője ma is látható (fénykép).

Az Erzsébet tér (vásártér, piactér) méreteinek érzékeltetésére három képet is közzéteszünk. A tér nyugati oldalát ma a városháza uralja. Két képen is az az épület látszik, mely ma mögötte található és ahol nemrég még a szociális foglalkoztató működött, eredetileg börtönnek épült, történetünk idején azonban még nem állt.

Az az épület, melynek tetején egy furcsa szerkezet (telefonzsinórok tartóoszlopa, mert éppen telefonközpont volt benne a kép készítése idején) található, volt 1848-ban az állami sóhivatal, ma a „Gelka-ház”, illetve a török ételeket ajánló vendéglátóhely található itt.

Az Erzsébet tér északnyugati sarkán áll a Zöldfához címzett fogadó, mely ma a Bolyai iskolának ad helyet. Kovách Ernő kisdíakként, 1841-ben látta még az építkezéseket. Nem telt el egy évtized, és 1848 nyarán-őszén Csány László nemcsak lakója volt az akkor modern szállónak, hanem a horvátok betörésével szemben innen irányította kormánybiztosként a Dunántúl védelmét, védve ezzel az ország egészét is.

A Zöldfa vendéglő, a Bolyai iskola nemrég került felújításra

A szomszéd megyékben, mint Veszprém, Vas, Győr Sopronban már sokkal kevesebb volt a zsidóság. Nagykanizsa a gabonatermő Somogy szélén lévén, a kereskedelem is gabonában és gyapjúban itt igen nagy volt, ami mind a zsidók kezében volt.

A sok közül a legtekintélyesebb zsidó volt ekkor Nagykanizsán Gottlieb Májer nevű.

Amint tehát említém ekkor Nagykanizsa igen igénytelen kinézésű város volt.

A gimnázium egy földszintes épület volt templom nélkül, a templom volt egy egytornyú kis falusi féle templom, mely a városi plébánia templom volt, a gimnáziumtól jól távol, ahova a diákoknak naponként kellett a misére menni.

Azonkívül volt még a barátoknak egy temploma a zárda épülettel.

Kiskanizsa, mely a várostul egy réten túl volt, valóságos falu volt, csupa paraszt házakkal, s ennek a népe igen tolakodó, szemtelen és tolvaj természetű volt, azért is őket kiskanizsai sáskáknak hítták, és az általános mondás volt, hogy ha egy idegen Kiskanizsán keresztül megy, azt vagy megverik, vagy meglopják.

Akkoriban tehát Kanizsát csak eszerint jelezhettem; kereskedelemre azonban igen szerencsés helyzetű volt, egy gabonatermő vidéken Pest és Horvátország közti főországút mentében feküdve, de a diákoknak egy sivár hely volt.

Ezen év – 1840 – október igen forró és száraz volt, úgyhogy a diákok is processiókba jártunk eső után könyörögni, hogy Domine Deus da nobis pluviam salutatem.

Itt nekem jó pajtásom volt ez időben Dervarics Kálmán iskola társom, aki Lendva vidéki földbirtokosnak volt a fia, azután Rajki Zsiga, rajki földbirtokos fia és Ritter tisztartó fia.

Karácsony napon értem és Koppányi megyei pénztárnok, vagy mint akkor nevezték Generális perceptor, fiáért Egerszegről egy szán érkezett, amelyen az ünnepekre hazamentünk, amidőn is első ízben voltam szülőim körében Egerszegen.

Ezen a télen nagy hó volt és ezerenként jöttek be Somogy megyéből a parasztok szánon Kanizsára gabonát szállítani a zsidó kereskedők részére, mind-egyiken széles piros posztóval szegélyezett nagy gallérú szűrben, és télen át a széles gatyájukra, fényes sárga gombokkal felgombolt vörös posztóval szegélyezett nadrágban vagy is rájthuzliban (oldalt gombos nadrág) – a mely elnevezés a huszároktul származott át a parasztokra.

1841. Végre eljött az 1841. évi tavasz és nyár is, amidőn az én iskolatanárom, öreg Mojzer piarista sajnálatunkra elhalálozott, ki német neve daczára ős magyar ember volt Zalaegerszegről, tréfás öregúr volt, ki különösen a göcsei anekdotákat nagyon szerette nekünk elmondani.

Helyettes tanárunk lett a tanév végéig Brátkay, az 5-ik osztály tanára. Megemlítendő, hogy ekkor minden osztályban minden tantárgyat csak egy tanár tanított.

Általában itt mind öreg tanáraink voltak, azonban lelkes honfiak, amilyeneket más szerzetnél nem tapasztaltam annyira.

Télen át magas nyusztprémes kalpagban sötétpiros bársony kilógóval jártak, és úgy vezettek bennünket a gimnáziumtól jól távol levő templomba naponkint.

Ezen a tavaszon a tanügyben egy nevezetes változás is történt, a 6-ik osztályban most hozták be az első magyar tankönyvet, a Magyarország történelmét, amit eddig szintén, mint minden egyéb tantárgyat, Historia Regnum czímen latinul adtak elő.

Ez volt az első csillag, amely a magyar nyelv tanítása egén először felcsilámlott.

Nyáron át itt a fürdésünk, a mi pedig a diákoknak nagyon kedvencz foglalkozásuk volt, nagyon nehezen ment, messze Kiskanizsán túl kellett a nagy hőségben vándorolnunk, hol homokbuczkák közt kis pocsolya vizek voltak, amelyben azután mi fürödtünk.

Így múlt el a nyári időszak is, mely időben egyéb nem történt, minthogy mi diákok a Kiskanizsa felé a réten, ahol a labdázó helyünk volt, összevesztünk egy nyerges iparos legényei- és tanonczaival, mely nagy verekedéssé fejlődött, amely alkalommal én magam is néhány botütést kaptam a hátamra, melyet még hetek múlva is éreztem, és a mellett a gimnáziumi igazgatónk a verekedők ellen nagy vizsgálatot rendelt el, amelynek következtében megbüntetve is lettünk, amellet, hogy még érzékeny ütések is kaptam, és evvel végeztem én be végképp az én gimnáziumi tanulmányaimat – az életben.

Lelki felkészülés és a forradalom

A kedves diáklét története után ismerkedjünk meg a lelkekben lezajló átalakulással az 1830-as évektől. Ennek is azzal a részével, mely megmagyarázza, hogy amikor elérkezett az idő, olyan sokan csatlakoztak a forradalmat követő szabadságharchoz.

Az idős katona- és börtönviselt Kovách Ernő, aki túlbonyolított, hivataloskodó nyelvezettel megírt rendkívül érdekes emlékiratot hagyott ránk, néhány pillanatra kizökken tárgyyszerűségre törekvő előadásmódjából, mikor ifjúságának erre az időszakára gondol. A csikorgó mondatok áttüzesednek, amint a nemzeti szabadság érzésének fellobbanásáról ír.

Kovách Ernő: 1838

Így következett be az árvizek éve 1838, a sok hó után, ami annyi sok jó szánkázást nyújtott nekünk a kálvária hegy oldalán.

Ezen a télen tanultam én meg *korcsolyázni* és pedig úgy, hogy mi magunk faragtunk lábunkhoz deszkából egy talpat, arra egy vastag drótot húztunk, a fatalpat átfúrtuk, abba zsineget húzva a lábunkra kötöttük és meg volt a korcsolya, de csak egy lábra. Akkor még nagy ritkaság és drága portéka volt az igazi korcsolya, amihez nekünk pénzünk nem volt.

Tavaszkor már hallottuk a pesti nagy árvíz hírét, és pedig a régi szokás szerint, fekete viaszos vászon lepedőkre lefestve, azt póznára tűzve az utcákon verkli mellett elénekelve a nagy szomorú históriát, amely körül mindig egy csoport gyermek, diák, inasgyerek és cseléd bámult. Így tudott meg akkor a publikum minden nagy és nevezetes eseményt a világon, leginkább gyilkosságokat, tűzvészeket, rablóhistóriákat és több hasonló érdekgerjesztő eseményeket.

Ez Németországból ide származott szokás volt, a látványosság előadói is többnyire németek voltak, akik azonban rossz magyarsággal énekelték el az ő szomorú históriájuk nótáját!

Nyáron át megint sok szép szórakozása nyílt Kőszegen a diákoknak, megjártuk csapatosan a sok szép erdőt, hol *zsiványost* játszottunk, vagyis néhány gyerek zsivány lett, őket kellett felkeresni és elfogni az erdőben.

Ezen az évben hallottam először *Kossuth Lajos* nevét, amely név hangzása nekem nagyon szokatlan és idegenszerű volt!

Ekkor már hallottuk annak nagy hazafiságát, amelyért őt elfogták és elítélték, mely hír minket, fiatal gyermekeket is felvillanyozott és egy eddig egészen ismeretlen érzést, a hazafiúi érzést ébresztett fel bennem!

Azután hallottunk „*pártütő*” színdarabról, amely eszme nagyon tetszett nekünk, és összejártuk az erdőket magunkat pártütőknek képzelve, nem is tudva pedig igazán hogy mit is jelent az.

Pedig éppen 10 évre reá én magam is valóban pártütő lettem! 1848-ban!

Sajátságos volt, ami az akkori tanulóifjúság érzelmeinek nyilvánulása.

Az iskolákban „*Historia Regnum*” címen latin nyelven előadott Magyarország történelmében mindazon nemzeti mozgalmaink, melyek az uralkodóház ellenében támadtak, mint törvényt szegő rebellisek voltak nekünk a tanárok által előadva.

Annak vezérei, Bethlen Gábor, BocsKay, Tököly s Rákóczyak mint elvetemedett rebellisek vagy pártütők voltak feltüntetve.

Senki nekünk hazafiságról nem szólt, csak törvényes lojalitásról az uralkodó irányában.

Ebben az irányban lettünk az iskolákban tanítva és nevelve. Se lapokban, se könyvekben, sem más nyomtatványokban mást nem olvasva, soha egy politikai agitátort nem hallva, s önkéntelenül, csak egy belső ösztöntől indítva, tankönyvek és a tanárok előadásai ellenében – egymástól nem biztatva – rokonszenveztünk azon nemzeti nagy mozgalmainkkal, és a fentebb említett rebellisek előttünk mint nagy emberek, mint eszményképeink kezdtek feltűnni!

Ha visszagondolok mindezekre, megfoghatatlannak tűnnek fel előttem az emberek érzelmeinek kifejlődése a nemzeti szabadság felé, mely egészen ösztönszerűleg fejlődött kebleinkben; amelyre az első lökést adta Kossuthnak elfogatása és elítélése.

Tehát ezen 1838 év volt életemben a hazafiúi érzésnek megkezdő időszaka, s olyan voltunk avval, mint az a leány, ki először érzi szívében a szerelmet, mint eddig egy ismeretlen érzést felgerjedni, amely őt akaratlanul magával ragadja egy eszményi körbe.

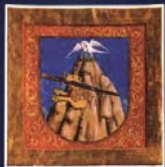
Ezek a gondolatok vezettek át bennünket Nagykanizsa 1848-49-es, forradalom alatti időszakának tárgyalásához.

Először ismerkedjünk meg az események összefoglalójával.

Hermann Róbert szakszerű és olvasmányos összefoglalója az eseményeket keretbe foglalja. Nagykanizsa szerencséje, hogy olyan kiváló kutatót sikerült a korabeli események megörökítésére megnyerni, aki a korszak – 1848-1849 története – legjobb ismerője az országban. Nagykanizsa korabeli történetéről sok írása és egy Molnár Andrással közösen megjelentetett dokumentumgyűjteménye is elérhető. A Nagykanizsa városi monográfia 2. kötetében a korszakról szóló fejezet is az ő munkája. Ehhez a fejezethez készült egy összefoglaló is, ez azonban csak angolul és németül olvasható a monográfiában. E kiadványunk számára azonban lehetővé tette, hogy a magyar nyelvű változatot közzétegyük.

Hermann Róbert a Mindentudás Nagykanizsai Egyeteme programsorozat egyik előadójaként Nagykanizsa története 1848-49-ben címmel el is mondja, amit a korszakról fontosnak tart: www.mindentudas.nagykar.hu

NAGYKANIZSA
VÁROSI MONOGRÁFIA
II.

*Nagykanizsa városi monográfiájának 2. kötete és Hermann Róbert előadása a
Mindentudás Nagykanizsai Egyetemén
<http://bit.ly/2l4BGR7>*

Hermann Róbert: Nagykanizsa 1848-1849-ben

Nagykanizsa az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc dél- és nyugat-dunántúli eseményeinek talán legfontosabb színhelye volt az 1848. márciusi forradalom és az 1849. októberi megtorlás között eltelt tizenhat hónap alatt, s a Nagykanizsán történtek egyben tükrözik az ország 1848-49. évi történetét is.

Zala megyében először Nagykanizsán volt érezhető az 1848. március 15-i forradalom hatása: a népgyűlésen 600 fő jelenlétében elfogadott 12 pont követelései részben azonosak voltak a pesti pontokkal, ugyanakkor a változtatások és különbségek a sajátos helyi érdekeket is tükrözték. A nagykanizsai pontok például tartalmazták a be nem vett vallások követőinek (így a zsidóságnak) a törvény előtti egyenlőségét is.

Az új rend első hónapjai Nagykanizsán, ellentétben más dunántúli területekkel, különösebb izgalom nélkül teltek, sem parasztmozgalmakra, sem a zsidóellenes megmozdulásra nem került sor. A Batthyány-kormány kinevezését követően Zala megyében is megtörtént a közigazgatás részleges átszervezése. A város jelentős számú küldöttel képviseltette magát a megye május 8-i közgyűlésén, ahol az áprilisi törvények kihirdetése is megtörtént.

1848 nyarának legfontosabb eseménye az országgyűlési képviselőválasztás volt, amelynek során, 1848. június 15-én a három jelölt közül kettő, Babochay János és Bója Gergely hívei között véres verekedésre került sor. (A harmadik jelölt, Chernel Ignác hívei nem vettek részt a korábbi megyei tisztújítások és követválasztások legrosszabb pillanatait idéző összecsapásban). Az ezzel kapcsolatos vizsgálat egészen 1848. szeptember 4-ig elhúzódott. A sors ironiája, hogy a megismételt követválasztás alkalmával június 27-én azt a Bója Gergelyt választották meg a nagykanizsai kerület képviselőjévé, akinek hívei június 15-én a verekedést kezdeményezték. Bója még az okirat-hamisítástól sem riadt vissza annak érdekében, hogy megszerezze a képviselőiséget.

1848 tavaszán Nagykanizsán is megkezdődött a nemzetőrség felállítása és megszervezése. Július elejétől a város volt a horvát fenyegetés miatt létrehozott Dráva-menti védelmi vonal legfontosabb központja, s az is maradt egészen szeptember közepéig, a horvát támadás megindulásáig. Nagykanizsa volt a haderő pénzügyi és egészségügyi ellátásának egyik központja, a városban és környékén időről időre jelentős számú katonát és nemzetőrt szállásoltak be. Itt volt a védelmi vonal megszervezésével megbízott Csány László dél-dunántúli királyi biztosnak, 1848-49. legfontosabb zalai szereplőjének főhadiszállása, s

gyakran tartózkodtak itt a védelmi vonal egymást váltó parancsnokai, Franz Ottinger és Teleki Ádám vezérőrnagy is.

A magyar csapatok szeptember 12-13-án hagyták el a várost, Jellačić horvátországi hadserege pedig 15-én vonult be. A megszálló csapatok rengeteg kárt tettek mind a városban, mind annak környékén. Emiatt a horvát megszállás során többször is sor került kisebb-nagyobb megmozdulásra. Jellačić csapatai szeptember 19-én hagyták el a várost, s mivel ezt követően az átvonuló horvát szállítmányokat egyre több támadás érte, szeptember 23-án újabb határőr-egységek érkeztek Nagykanizsára. Parancsnokuk, Glavasch százados azonban

*A Zöldfa vendéglő, ma Bolyai iskola falán
elhelyezett Csányi László dombormű*

leállította a további szállításokat. A zalai és somogyi népfelkelők és nemzetőrök egymás után fogták el a horvát utánpótlási szállítmányokat, s október elején a horvátok által megszállt városok közül Nagykanizsán állomásozott a legnagyobb helyőrség.

Itt került sor 1848. október 3-án a Dél-Dunántúl legnagyobb szabású, nem reguláris erők által végrehajtott hadműveletére, amely Nagykanizsa, s egyben a Murán inneni területek felszabadulásához vezetett. A Vidos József vezette vasi, soproni és zalai nemzetőri erők megpróbálták bekeríteni a várost megszálló horvát erőket, amelyeket Jellačić egyik legbuzgóbb híve, Albert Nugent alezredes (Laval Nugent tábornok, a stájerországi cs. kir. csapatok parancsnokának fia) vezetett. Vidos támadásának megindulása előtt Nagykanizsán népfelkelés tört ki, s miután Vidos is beavatkozott a küzdelembe, a horvát erők kénytelenek volna kiűriteni a várost. A nagy- és kiskanizsai horvát helyőrség egy része elszakadt a visszavonulóktól, s október 4-én megsemmisült a kiskanizsai lakosság gyűrijében. A nagykanizsai népfelkelés az október 2-i székesfehérvári lakosság hasonló fellépése mellett a legsikeresebb ilyen jellegű akció volt a szabadságharc folyamán. A felkelés maradandó emléket hagyott a másik félben is: a horvát és cs. kir. erők alig várták, hogy visszafizethessék a kölcsönt.

Október közepétől kezdve ismét a város volt a Dráva-, majd a Mura-menti magyar védelmi vonal egyik fontos központja, itt működött a legnagyobb tábori kórház. A város nemzetőrei maguk is kivették a részüket a Mura-part őrzéséből. Az őszi és a téli újoncozás viszonylag sikeresen folyt, a város önkéntesei és újoncai a 47. és 56. honvédszászlóaljakba kerültek. Karácsonykor Perczel Mór vezérőrnagy hadtestének Szekulits István őrnagy vezette III., jobbára fegyvertelen zászlóaljakból álló hadosztálya vonult be a városba, majd Kiskomáromon át Keszthely felé indult. A várost 1849. január 1-jén hagyták el a Perczel seregéhez tartozó, Palochay József őrnagy vezette somogyi nemzetőrök.

Január 10-én a Laval Nugent táborszernagy vezette cs. kir. I. tartalék hadtest egységei vonultak be a városba. Nugent itt kapta meg Windisch-Grätz tábornagy, fővezér utasítását: vonuljon vissza seregével Körmendre, s képezze a főseereg tartalékát. Nugent azonban olyan híreket kapott, hogy Pécsnél 12.000 főnyi magyar sereg gyűlt össze, s ezért úgy döntött, hogy nem engedelmeskedik a fővezéri parancsnak, hanem Pécs felé veszi útját. Hadteste január 25-26-án elhagyta Nagykanizsát, ahol csupán csekély helyőrséget hagyott hátra. Nugent elvonulásával a megye területén a hadműveletek 1849 áprilisáig szüneteltek.

Február 5-én a megye királyi biztosává kinevezett Fiáth Ferenc báró Nagykanizsára érkezett, s másnap a környékbeli tisztviselőknek kihirdette: I. Ferenc Józsefnek nincs szándékában visszaállítani az 1848 áprilisában eltörölt jobbágyi szolgáltatásokat. A helyőrség egyre csökkenő száma is belejátszhatott abba, hogy a cs. kir. hatóságok nem erőltették az 1848 szeptember-októberi események – így a horvát szállítmányok megtámadása, illetve a kanizsai felkelés – kivizsgálását.

Április 10-én Nagykanizsán egy cs. kir. határőr állítólag véletlenül agyonlőtt egy Kossuthot éljenző (vagy a Kossuth-nótát éneklő) fiút, mire a kanizsaiak megtámadták a helyőrséget. A két század horvát határőrből álló helyőrség kénytelen volt kiüríteni a várost, és a katolikus temetőnél foglalt állást. A történekről értesülve Stillfried vezérőrnagy csapatai április 12-én Nagykanizsa elé érkeztek. A tábornok lövetéssel fenyegette meg a várost, s hadisarcot követelt a magisztrátustól, utóbb azonban elállt követelésétől, majd április 14-én visszavonult a Muraközbe.

Április 20-án Stillfried csapatai ismét megszállták a várost. Rövidesen egyre aggasztóbbá vált a megszállók helyzete, főleg Noszlopy Gáspár somogyi kormánybiztos sikeres akciói következtében. Emiatt Stillfried április 25-én ismét

kiürítette a várost. Április 29-én Zastavnikovič őrnagy határőrei vonultak be, majd az őrnagytól május 1-jén vagy 2-án Dimatschek alezredes vette át a parancsnokságot.

Április-május fordulóján Zastavnikovič őrnagy és Dimatschek alezredes folyamatosan jelezték a helyőrséget fenyegető veszélyt. Május 17-én zalai és somogyi nemzetőrök és honvédek megtámadták a helyőrség Iharosberénybe kikülönített századát, s az összecsapásban a század parancsnoka is elesett. Május 20-án Noszlópy néhány huszára ismét felriasztotta a helyőrséget és a megszálló dandár parancsnokságát frissen átvevő Knesevich ezredes végképp visszavonult a Muraközbe, s Zala megye területén – a muraközi járást leszámítva – helyreállt a magyar fennhatóság. A megye kormánybiztosává ismét kinevezett Csértán Sándor Keszthelyen, Nagykanizsán tartott nép-, Zalaegerszegen pedig megyegyűlést, kihirdette a Függetlenségi Nyilatkozatot, s elrendelte az újoncozást.

A cs. kir. csapatok fellépésének kétségkívül gátat vetett az is, hogy a Nagykanizsa környéki magyar csapatmozgásokról túlzó jelentéseket kaptak. Május végétől július elejéig egymás után jöttek a hírek arról, hogy Nagykanizsa környékére rövidesen több ezer magyar katona érkezik.

Július 8-án a Nugent tábornok vezette cs. kir. II. tartalék hadtest csapatai ismét benyomultak a megyébe, s 14-én megszállták Nagykanizsát. Július 16-án Noszlopy Gáspár lovasai betörték Nagykanizsára, s a helyi lakosság segítségével kiűzték a megszálló horvát sereget, azonban a huszárok rövidesen elhagyták a várost, s visszatértek a megszállók is.

A kormánybiztos feloszlatta a megyei népfelkelést, július 23-án elhagyta a megyét is. Július végére a cs. kir. csapatok megszállták Zala megye csaknem egész területét, majd újabb, Somogy megye irányába történő előnyomulásukat követően a nagykanizsai helyőrség száma ismét jelentősen csökkent, noha a cs. kir. csapatok augusztus közepéig sem érezték biztosnak a helyzetüket. A város számára az immáron harmadik megszállás a korábbiaknál jóval nehezebb volt, ugyanis Knezevich ezredes 20.000 forint hadisarcot vetett ki a közösségre. Augusztus 13-án – a világosi fegyverletétel napján – a nagykanizsai vásáron pánik tört ki, mert az a hír terjedt el, hogy magyar csapatok közelednek a városhoz. A megye teljes pacifikálása csak szeptember elejére fejeződött be.

Nagykanizsa 1848-49-ben az átvonuló csapatok élelmezésével komoly áldozatokat vállalt. Komoly veszteségeket okozott a horvát területekkel a háború miatt megakadó kereskedelem is. Ugyanakkor a város anyagi erejét és vitalitását

mutatja az a tény, hogy nemcsak ezeket a közvetlen és közvetett terheket volt képes elviselni, hanem a 20.000 forint hadisarcot és a Kossuth-bankók kárpót-lás nélküli megsemmisítését is. A városi vezetés szívósságát bizonyítja, hogy az 1860-as évekre legalább annyit értek, ígéretet kapjanak a Jellačić átvonu-lásakor elszenvedett veszteségeknek és a Kneševich által kivetett hadisarcnak az adóba történő számítására.

Nagy- és Kiskanizsán nem került sor komolyabb megtorlásra a szabadság-harc után. A nagy- és kiskanizsai illetőségű áldozatok nem a helyben, hanem az országos eseményekben játszott szerepük miatt szenvedték el a megtorlást. Ebben valószínűleg annak is szerepe volt, hogy a város vezetősége lényegében változatlan maradt, a megyei tiszti kart sem igen tizedelte meg a neoabszolu-tizmus rendszere, s így a személyi folytonosság miatt mind a szűkebb, mind a tágabb közösségen belüli szolidaritás érvényesítésére bizonyos lehetőségek nyíltak.

Hermann Róbert összefoglalója alapján az 1848-49-es forradalom és szabadságharc kanizsai eseményeinek ilyen korszakolása lehetséges (a megszálló és magyar fennhatóság váltakozása alapján):

1848. szeptember 15-ig magyar fennhatóság

1848. szeptember 15-től 1848. október 3-ig első megszállás

1848. október 3-tól 1849. január 10-ig magyar fennhatóság

1849. január 10-től 1849. május 20-ig második megszállás

1849. május 20-tól 1849. július 14-ig magyar fennhatóság

1849. július 14-től harmadik megszállás

1848 márciusa Nagykanizsán két leírásból

Halis István a Színes mozaik Nagykanizsa történetéből c. történeti elbeszéléseket tartalmazó kötetéből már idéztük a falábas diákcsíny leírását. Ez az 1893-ban, csaknem fél évszázaddal az 1848-as események után megjelent részlet a forradalom első napjairól szól. Az író elkalandozgat a történet mesélése közben, így a diákok „forradalmát” is megörökíti.

Halis István és Cser József is emlegetik a városházát (Halis Színes mozaikjából való az illusztráció). Itt volt a kisgyermek Cser József lakóhelye, hiszen édesapja itt szolgált strázsamesterként. Az épület erkélye, mint az 1848-as hírek kihirdetésének helye szerepel. Egy másik szövegrészből tudjuk, hogy volt a városházának börtöne, a padlás pedig olyan helyszín, ahonnan el lehetett látni délre, hiszen

Vidos őrnagy 1848. október 3-án egészen a zsidó temető melletti lövöldözésig látott onnan.

A régi városháza fényképe az 1860-as évekből

Az alsó templommal összeépült rendház belső részét a szélesre épített folyosóval jól érzékelteti ez a kép, akár itt is lehettek a lisztes zsákok. A szerzetes oldalán látható ajtók vezettek a barátcellákba, melyek 1848-ban kórházként szolgáltak. A 18. század első felében már álló épület 1848. október 3-án különös eseménynek is helyet adott, hiszen a franciskánusok (azaz a ferences szerzetesek) vezetője a zárda (vagyis a ferences rendház) ablakából „lődözött” a horvát katonákra.

Az Inkey-kápolna ma is álló épülete talán azért lehetett alkalmas puskaporos ládák tárolására, mert a városon kívül, magányosan állt, így a véletlen robbanás nem okozhatott volna nagyobb károkat a városban. A kép különlegessége, hogy 1930 környékén mutatja az Inkey-kápolnát egy színes festményen.

Halis István: A forradalom alatt (1848). 1. rész

(Színes mozaik Nagykanizsa történetéből)

Kanizsának kijutott a forradalom veszedelmeiből. Mint a déli vidéknek kulcsa folytonos zaklatásoknak volt kitéve anélkül, hogy részt kapott volna a dicsőségből.

Március 15-én Pesten kivívták a nagy reformokat. De a *12 pont* diadalának hírért csak március 18-án hozták városunkba.

Az öröndetes hírekre *kokárda* készítéshez fogtak a kanizsai hölgyek. Még az nap délutánján a város apraja-nagyja fölékesítette magát nemzeti színű kokárdával, némelyik hosszú pántlikákat is csináltatott hozzá szalagnak.

Március 19-én (vasárnapon) Kanizsa nagy *diadalünnepet* tartott a 12 pont kivívásáért. *Gyuri hajdú* már hajnalban mozsárágyukat durrogtatott a cinteremben. Óriási néptömeg hullámozott mindenfelé.

Azonban egy szerencsétlen esemény már korán megzavarta az ünnepet. Reggel 8 óra tájban szétduzzant az egyik mozsár és szerteröpülő darabjai összetörték fejét *Taródy Lacinak*, ki a gimnázium 5. osztályának tanulója vala. Meghalt abban a pillanatban. Kárpótlásul olyan gyönyörű temetést rendeztek Lacinak, milyent Ka-

nizsa még nem látott. Zalának, Somogynak uri közönsége mind itt volt a temetésen, a koporsóra ráhintettek minden virágot, melyet a környéken összeszedhettek, és megfogadták, hogy a sírhalmot gondozni fogják örökké. (Nemrégiben az író kereste a sírt, de nem tudott ráakadni. Nincsen már nyoma sem a temetőben.)

Az örömnépen annyit szónokoltak a néphez, hogy a közönséges emberek nem tudták mit higgyenek. Az öröm oly fékvesztett lőn, hogy sokhelyütt örvénylésig fokozódott. A csőcselék azt mondogatta: „Minden szabad! Osszuk meg a gazdagok vagyonát! Kergessük el a zsidókat!”

Az én kollegáim a városi tanácsosok is keveselték a vívmányokat. *Szokol János* és *Buváry János* városi tanácsosok *sommás úton* kikiáltották a köztársaságot. Kitűnének mellükre széles kokárdát és kalapjukba óriási tollat, s így kiabálák a néphez: „Éljen a republika!”

Máninger József tanácsost is kapacitálgatták, hogy meghódoljon a köztársaság dicső elveinek, de a cirkumspektus Máninger azt felelé vala a biblia szavával: „Elvész mindaz ki nem barátja a császárnak!” (A diákok gyűlést tartanak a *lapdázó réten* (most a gözmalom van azon a helyen,) és egyhangúlag elhatározzák, hogy nem járnak többé iskolába. Másnap a tanárok hiában nyitottak be az iskolaszobákba, egy lelket sem találtak ott a diákok közül.

De az ifjúság alkotmányos határozata fölött a tanári kar helyett, hogy örvendezett volna, inkább ellenséges álláspontra helyezkedett, és többféle sikertelen kísérlet után igénybe vette az akkori legjobb tanítót, valami *Skutika* nevezetűt. Ennek hathatós befolyása következtében a diákok kényszerültek visszaszívni szabadságszeretetet demonstráló határozatukat, és iskolába járni tovább is. (Némelyek azt állítják hogy Skutika nem tanító, hanem virgács volt valójában.)

Az öröm után hamar megjöttek a szorongattatás napjai. Rémes hírt mondanak egymásnak a remegő ajkak: „Közelednek a rácok!”

Kanizsára jönnek! Beszélnek orosz, illír és szerb seregek jöveteléről. Rettegés ül az arcokra.

Proklamációját azonnal szétküldi Kanizsáról *Csányi László* királyi biztos. „Magyarok! A haza veszélyben van! A fölzendült rácok ontják a polgári vért! Ha becsstelenül nem akarunk eltűnni a nemzetek sorából: fegyvert *kell* ragadnunk!”

Hirdetik a hadügyminiszter parancsát városház erkélyéről és prédikáló székekről: „Ártsatok az ellenségnek, amint csak lehet!”

Elkészítik a nélkülözhető barátcellákat kórháznak, s a kolostor szélesre épített folyosóit telerakják lisztes zsákkal. A réztetejű *Inkey-kápolna* profanáltatik puskaporos ládáknak berakása által.

Csányi László tiszteletére elnevezi Bisztricsányi János nyilvános új fürdőházát *László fürdőnek*. (A most is meglevő fürdőház kertbejárata felett máig is ott van a régi nagy betűs felírás.) (...)

Eközben a hír újabb és újabb rettegést hoz a városba. Borzasztó zűrzavar van. Minden órában más-más parancsot hirdetnek a lakosoknak. Egyikben a magyar haza mentésére hínak, másik nap a császár iránti hűségre intenek; de mindegyikben akasztófát ígérnek.

S míg a gyöngék nem tudják kinek engedelmeskedjenek, azalatt a többiek dolgoznak meg nem ingott hazaszeretettel. *Querilla csapat* szervezkedik, mely nyugtalanítja az ellenséget és a városon átvonuló társzekerek rakományait elrabolja. (A nép söpredéknek – *Szilajkának, Cseszkónak* aranyos napjai vannak: szabad a rablás!) A hadügyminiszter elrendeli a 7-ik (másképp Zalamegyeinek nevezett) honvéd zászlóaljnak föllállítását toborzás útján. *Ihász Dániel* — a miniszter megbízottja, – lobogó tricolorral és hangos muzsikaszóval jár Kanijsa városában; büszkén kérdegeti; „Ki a legény, ki a magyar?” és gyarapítja csapatát lelkesült ifjakkal. Ennél a zászlóaljnál voltak tisztek *Traupmann Lajos* kanizsai fiú és *Arvay Sándor* aljárás bíró.

Traupmann Lajos kanizsai fiú és Árvay Sándor aljárásbíró képmása

Cser József is megírta emlékezését 1848 márciusáról. Ő akkor 11 éves diák volt, és a városháza épületében élt, mert ott szolgált strázsamesterként az édesapja. Egészen közélről szemlélhette tehát a történeteket. A leírásból jól azonosíthatók a forradalom eseményeinek kanizsai színhelyei is.

Cser József

(Nagykanizsa, 1837. január 1. – Veszprém, 1913. február 12.)

Apja: Cser József városi őrmester Nagykanizsán; anyja: Ferber Borbála. A kanizsai piaristák diákja volt. 1856 ősztől Esztergomban tanul a tanítóképzőben, 1858-ban végez. 1860-tól (esetleg 1859-től) tanító Veszprémben. 1898-ban vonul nyugállományba. Két tankönyvet is írt. Szenvedélyesen gyűjtötte 1848-49 emlékeit. Gyűjtését és feljegyzéseit közgyűjteményekben helyezte el. 1894-ben és 1895-ben két cikksorozatban tette közzé a Zalai Közlöny hasábjain személyes emlékeit és kutatásainak eredményét városunk forradalom alatti életéről. A cikkek összegyűjtve 2009-ben Nagykanizsa a szabadságharc alatt címmel egy kötetben is megjelentek.

Cser József
Nagykanizsa a szabadságharc alatt

*Cser József
könyvének
borítója és
arcmásá
(Kovács
Győző Gyula
jóvoltából)*

Cser József: Nagykanizsa a szabadságharc alatt. 1. rész

1848. év márc. 19-én, vasárnap délelőtt néhány ember a kalapján nemzeti szalagból csinált rózsát viselt. Akik a márc. 15-diki pesti eseményeket még nem ismerték, csodálkozva nézték e szokatlan kalapdíszet. Egyik a másikat kérdezte: „Mit jelent ez?”

Délre azonban általánosan elterjedt a pesti hír. Délután már nem csak a föl-nöttek viselték, hanem a gyermekek sapkáján is díszlett a nemzeti rózsza. A divatárusnők alig győzték készíteni. Négy órakor a kanizsai nemesek nemzeti zászlóval, s velök a sok nép a felső templom mellé vonultak. Rögtönzött állványokról szónokok magyarázták márc. 15-diki vívmányokat. Volt egetverő él-jenzés!

Este az egész város fényesen kivilágítottatott. A városház díszletén: Szabadság, egyenlőség és testvériség! fölirat pompázott. Éljenezve, zeneszóval jártak az utcákon. Az emberek egymást polgártársnak szólították Volt lelkesedés, volt öröm, volt vígság! Másnap a felső templomban ünnepélyes hálaadást tartottak. Délben pedig a Korona vendéglőben nagy lakomát csaptak.

A piaristák temploma, a felső templom egy 1899-es képen látható. Azóta más épület nőtt ki a földből mellette, maga a templom is jelentősen nagyobb lett. A torony és a hozzá közvetlenül csatlakozó rész őrzi ma is az akkori látványt.

Taródy Laci halála

Megrendítő, véres eseménye is volt az örömnapiaknak. A templom mellett, jóval a hálaadás előtt megkezdték az örömlövéseket. Szokás szerint volt elég ácsorgó, különösen deák, kik közül néhány a tarackokat segítette tölteni. Taródy Laci, harmadik latin osztályba járó tanuló is egyik nagy mozsarat töltötte meg. Az iskolába hívó pajtásnak pedig azt mondta: „Várjuk meg, mekkorát szól a mozsár?” Alighogy e pár szót kiejtette, a másik pillanatban már nyílt szemekkel, hanyatt feküdt a földön és vér folyt körülötte.

Az elsütött tarack tudniillik irtóztató dörrenéssel szétszakadt, s egyik darabja fejének egész felső részét leszakasztotta. Az agyvelő földre ömlött, s egy pillanat múlva meg volt halva.

A téren néhány száz ember ácsorgott és ezen az egyen kívül másnak legcsekélyebb baja sem történt. Valóban különös eset! „Hamar vizet, ez a deák elájult!” kiabálják a mellette állók. De amint fölemelik – látják a megdöbbenő valót. A város fényes temetést rendezett a véres halállal kimúlt ifjúnak.

Akadtak mindjárt olyanok, kik ezt rossz előjelnek tartották. Aggódva mondta az öreg Simoncsics Mátyás: „No, ha a szabadságnak már az eleje is ilyen véres, hát még ezután milyen lesz?” Valóban jól sejtett az öreg!

Március 15-dike után

A következő napokban a városi tanács az alább olvasható föliratot készítette az országgyűléshez és a következő kiáltványt intézte a községek polgáraihoz:

Tisztelt Polgártársak!

Oly boldogság készül számunkra, minőt reményleni alig mertünk, minőt nép még soha nem élvezett. A népek Istene dús áldást hintve mosolyog reánk. Minden igaz magyar reszket örömében.

Ezen általános örömben, úgy hisszük, lelkesedéssel osztoznak önök is. Hisszük, hogy óhajításainkkal összehangoznak önök óhajításai is.

Miért is fogadják polgári, s testvéri részvételt a hazához, jó királyunkhoz, s Magyarország lelkes Rendeihez tisztelettel intézett örömünk, hálaunk, s óhajításaink alá zárt nyilatkozatát, mint 13 ezer polgár őszinte érzelmeinek hű tolmácsát.

Fogjanak velünk kezét a fejedelem, s Törvényhozó testület iránti rendületlen bizalomban: a jó rend, a béke, az életbátorság, s vagyon biztonság fenntartásában buzgó törekvésünkben!

Mert boldogságunk mezeje csak ekképp virulhat fel.

És miként mi, úgy vigyék önök is minél előbb a trón, s az ország Rendei elébe öröm – s hálaérzelmeiket és nemzeti boldogságunk – s dicsőségünkre célzó óhajtaikat. Hogy így a jelen, s utókor elmondhassa: mily szeretettel, mily hálával, s mily bizalommal tud viseltetni a magyar nép boldogítói iránt.

Jelszavunk legyen: éljen a király! éljen a szabadság! egyenlőség! testvériség! éljen a rend! és a békesség!

Kelt Nagykanizsán. Március 20. 1848.

600 aláírással.

Szerető polgártársaik Nagykanizsa város népe nevében

Albanich Flórián városbíró.

Babochay János népszószóló.

Tóth Lajos főjegyző.

Felséges Haza!

Érzelmek örömtengerré változtak, mert a századok óta imádva várt alkotmányos nemzeti szabadságunk, jólétünk, s boldogságunk hajnala

üdvöt mosolyogva dereng felénk, szívünknek minden húrját egy boldogabb, s dicsőbb jövőre előérzete rezgi át.

Ugyanis tudomásunkra jött nemzetünk átalakulása, melyért századok óta buzgó imádság epedez százezrek ajakán tudniillik meg van alapítva és szentesítve a Sajtószabadság; mely szerint szabad nemzethez illőleg mondhatja el kiki véleményeit.

A nemes és néposztály közt századok óta fennálló elválasztó-fal ledöntetvén, közösen áldozik ezentúl mindenki a közboldogságért: aránylag osztozik ezentúl mindenki mindennemű adó terheiben.

Meg van alapítva a felelős kormány, mely szíven viselve a haza érdekeit, minden léptét a nemzet boldogságának szent célja felé irányozandja.

Meg van alapítva, hogy az úrbéri viszonyok tökéletesen megszűntessenek, s így a népnek lesz tulajdon birtoka, melyen veritékes fáradalmainak édes gyümölcseit szabadon élvezheti.

Meg van alapítva a nemzeti őrsereg, mely nem zsoldért, nem fenytéki félelemből, hanem hazájáért, szabadságáért, önmaga s kedves övéinek életéért mindig kész leendő vérét ontani, életét föláldozni.

Meg van a népképvisélet, s így annyi népmillió vágyai, s érzelmei nem fognak a szív mélyébe temetve, napfényre nem jutható növényként elhervadni.

Ezek azon megtestesült szent, ígék, melyeknél kedvesebbet, örömdesebbet a magyarok Istene nem adhatott századok óta igaz örömet nem ismerő magyar népének.

Nagykanizsa 13 ezer lakójának szívében a fönnebbiek megalapítása által nyílt meg a szabadság örömeinek mennyei kapuja; e 13 ezer lakos lelkesülése, s magasztos, kéjsugarakban úszó arculata mutatja: mily kedves a haza! mily becses a szabadság! mily kívánatos a közboldogulás!

A szabad ég alatt, mint szabad honpolgárok összegyülekezénk, s örömkialtásainkra eloszlottak a fellegek, fényesen ragyogott reánk a nap: miként eloszlott őseinktől öröklött nemzeti bánatunk; miként kiderült szívünk és lelkünk ege! Örömeizmeink tengerként áraszták el egész lényünket, s legforróbb óhajításaink karjaira emeltük hazánknak mindazon rendületlen lelkületű fiait, kik bennünket annyi vész és gyász után, a közboldogság paradicsomának ajtajához vezettek; kik békés úton kivíták a

nemzet függetlenségét és szabadságát, mely nélkül a magyarnak nem lehet valódi élete! s nemzeti lelkesedéssel, örömtől reszkető hangon kiáltottuk: éljen az alkotmányos király! éljen a szabadság, egyenlőség, s testvériség! éljenek hazánk apostolai! életök legyen áldott a menny minden áldásával! emlékünkel éljen még magyar él!

Igenis hazánk halhatatlan nagy fiai, kik annyi szirtek, s zátonyokon át a hazafiúság szent buzgalmával nemzetünk élethajóját oda vezérlették, hová apáink véres áldozatai el nem juttathatták: fogadják 13 ezer szabad polgárnak legszentebb hála s köszönet szülte üdvözlését!

Az ország egybegyűlt Rendeibe helyezzük minden bizodalunkat, bennök központosulnak legédesebb reményeink, hogy a fönnebb elsorolt pontokon kívül nagyszerűen tanúsított hazafiúi magasztos lelkeségökkel, az itt alább következő pontoknak diadalát is kivívandják, s így nemzeti erőnket, jólétünket, boldogságunkat és dicsőségünket örök időre megalapítandják.

Óhajtjuk ugyan is 13 ezerén, s velünk együtt, mint hinni szeretjük, óhajtja még sok millió:

1. Az évenkénti országgyűlést Budapesten.

2. Óhajtjuk, hogy népképviselet törvényének kidolgozása első legyen az országgyűlési teendők közül.

3. Óhajtunk minden vallás és polgári tekintet nélkül, minden honlakosra nézve törvény előtti egyenlőséget.

4. Óhajtjuk, hogy az úrbéri viszonyok, ideértve a szerződéses helyeket is, úgy szinte a regálék, papi tizedek minél előbb végképp megszüntessenek.

5. Óhajtjuk a nemzeti bankot.

6. Óhajtjuk, hogy a katonaság esküdjék az alkotmányra, az idegen katonák küldessenek ki országunkból, katona polgártársaink pedig adaszanak vissza hazánknak.

7. Óhajtjuk az esküdtszéket egyenlőség és képviselet alapján.

8. Óhajtjuk, hogy a politikai státusfogyók szabadon bocsáttassanak.

9. Óhajtjuk, hogy a papi javak nemzeti javakká fordíttassanak, ezek jövedelméből a kisebb clérus sorsa javíttassék, a népnevelés előmozdítottassék és egyéb közhasznú intézetek létesíttessenek.

10. Óhajtjuk, hogy a tanítói szabadság alkotmányos szellemben megállapíttassék.

11. Óhajtjuk, hogy Erdély hazánkkal egyesüljön

*12. Végre óhajtjuk, hogy a kis lotteriák eltörültsessenek, s mint ugyan-
annyi mótelyei a szerény életreményeknek s munkaszeretethek.*

*Ezek azon óhajtások, melyek teljesüléséért velünk együtt sok millió
polgártárs a bizodalom és tisztelet legforróbb érzelmeivel járul a haza
és a közboldogság szeretetétől lángoló Ország Rendeihez. Fogják pol-
gártársaik bizodalmas hajlamait magasztos részvétökhel! Óhajtásaink
létesítésével oly nap fog Hunnia egén támadni, melynek ragyogása
Kárpáttól le Adriáig átjárja a szíveket, melynek éltető melegétől kivirág-
zik közszabadságunk nemzeti nagy fája, s a gyümölcshöl, mely e fáról
hull, égbe emelő kéjt szí minden magyar! Mely fának minden ágain édes
gyönyörre olvasztva zeng a magyar nép dicsőségehek elnémíthatlan
csattogánya!*

*És valamint polgártársaink szívében, úgy Magyarország történet-
könyvében örök betűkhel lesz vésve nevük, emlékhel, áldásuk és
dicsősöghel!*

*Ezek után magunkat s óhajtásainkat hatályos pártfogásukba legmé-
lyebb tisztelettel ajánljuk.*

*Magyarország egybegyűlt Rendeinek, Nagykanizsán, Mártzius 20.
1848.*

*600 aláírással leghívebb s legkisebb szolgálai Nagykanizsa város népe
nevében*

*Albanich Flórián városbíró,
Babóchay János népszószóló,
Tóth Lajos főjegyző.*

A kétféjű sasos címereket a boltok fölött és a királyi sóháznál egy éjjel bemeszelték. A tulajdonosok kénytelenek voltak levetetni, vagy beföstetni a csodamadarakat, nehogy újabb meszelést kapjanak.

A régi, királyi sóház körül – jelenleg posta- és távirdahivatal – feketesárga korlát húzódott, melyet nemzeti színre föstöttek.

A városház erkélyére minden vásár- és ünnepnapokon két nemzeti zászlót tűztek ki. A sok időn át mellőzött magyar címer és színek újra régi jogaikba léptek.

A honvédelem szervezése

Az 1848. évi XXII. törvénycikk elrendelte a nemzeti őrsereg fölállítását, hogy a személy- és vagyónbiztonság, a csend és béke védelmét teljesítsék és a megnyert szabadságot megőrizték.

Kanizsán siettek a törvénynek eleget tenni és megalakították a nemzeti őrsereget. Kezdetben oly nagy volt a lelkesedés, hogy még az öreg emberek is eljártak gyakorlatra. De mikor tapasztalták, hogy ez mégsem az öreg csontnak való mulatság: abban hagyták. Mondták is ám aztán az ifjabb nemzetőrök: „Bátyám! ez az élet minket illet, nem a régi öregeket. Maradjanak csak otthon, majd elvégezzük mi a többi.”

A gyakorlatokat, kezdetben két helyen is tartották. Egyik csapat a piactéren, a másik a felső templom mellett gyakorolta magát. Utóbb a két csapat egyesülve a templom mellett tartott gyakorlatokat.

Egyenruhájuk: búzavirágkék atilla, fekete zsinórzattal és hosszas óngombokkal; szürke nadrág, az oldalán végig futó vörös zsinórral; sötétzöld sapka, piros sujtás beeresztéssel és elől nemzeti rózsával, melynek közepén N. Ö. betűk voltak kivarrva. Fegyvere eleintén mindenkinek saját puskája, utóbb szuronyos fegyver.

De a legtöbb nemzetőrnek nem volt ilyen egyenruhája. Csak rendes ruhájában, zöld sapkával, vagy vászon zubbannyal, nadrággal, hideg időben katonaköpennyel ellátva vett részt a teendőkben.

A kanizsai nemzetőrök több ízben kiállották a tűzpróbát, s bátran kockáztatták életüket a hazáért, ha az ellenségnek árthattak.

Mindkét szerzőnk, Cser József és Halis István is külön megemlékezik a fiatalok lelkesedéséről az újoncozásokkor. Egy ötgyermekes család sorsa kapcsán pedig mélyen átélhetővé válik a szabadságharc hatása a gyermekes szülők életére. Az ő sorsukon keresztül soha nem feledhető példáját olvashatjuk egy generáció hősiességének.

Cser József: Nagykanizsa a szabadságharc alatt. 2. rész

Megkezdődött az újoncállítás, zeneszóval jártak a toborzók a városban. Olyan nagy volt a lelkesedés, hogy a 12-13 éves gyermekek is be akartak állni. A kifejllettebb 14-15 éves fiukat hosszas rimánkodásra be is vették. Épkézláb

fiatalember nem is mehetett végig a piacon, hogy az áruló asszonyok rá ne szóltak volna. – „Nézzétek! ez is itthon lopja a napot, más jóra való férfi elment a háborúba, ez meg itthon támogatja a tűzhelyt!” – Ilyen és más efféle dicséretben részesült a háborúkerülő! Nem is maradt vissza a jóra való fiatalember, hanem ment védeni a hazát.

Halis István: A forradalom alatt (1848). 2. rész (Színes mozaik Nagykanizsa történetéből)

Megható volt nemes *Taródy László* kötelesmesternek sorsa.

Öt szép fia volt. *Laci*, a legkisebbik meghalt a márciusi ünnepen. Másik fia *Miska*, az egri szemináriumban volt papnövendék, honnan társaival együtt beállt honvédeknek. *Nándor*, a harmadik fiú, jogász volt Pesten: hogyan fogott volna fegyvert hazájáért? (A kápolnai ütközetben agyonszúrták.)

Maradt még két fia: *Jóska* és *Ferkó*, kik nyugodtan dolgoztak apjukkal együtt a mesterségben, mintha ereikben nem csörgedezett volna azon ősüknek vére, ki az utolsó Frangipánnak fegyverhordozója vala. Csakhogy egyszerre felharsant a vészkiáltás: „Riadj magyar, riadj!” Erre a két testvér szép csöndesen letette

kezéből a munkát. Fölcsaptak önkéntesnek. Ősz apjuk keserű zokogás között marasztotta őket, mire azt mondta Jóska: „Más dolog vár ránk édesapám! az ágyuk hínak!” És mentek a többiekkel.

Honvéd lett Nucsecz József piarista növendék, Halis György petrinus növendék is. Önkényt honvéddé lett ifjú Babochay János, ki még csak 15 éves volt.

1848. október 3. Az önfelszabadításról négy forrásból

Az 1848-as forradalom kezdetének nagykanizsai történéseit Halis Istvántól és Cser Józseftől is olvashattuk. Érdekes összehasonlításra ad alkalmat két szerzőtől is olvasni egy időszakról. Most további összehasonlító játékra hívom a Kedves Olvasót!

Kérem, élvezze ki a lehetőséget, Nagykanizsa történetének olyan jeles eseményét ismerhetjük a szerencse folytán több forrásból is, mely érdemes a figyelmünkre. Ugyanannak a napnak, 1848 október 3-ának és közvetlen előzményének, valamint az azt követő napoknak a történéseit ismerhetjük több előadásból.

Nem meglepő, hogy Cser József és Halis István is emléket állít a kanizsaiak hősieis önfelszabadításának 1848. október 3-án.

Ha felmerült bennünk a gyanú, hogy a város történetének ezt a hősi pillanatát Halis, a városát egész életén át hűségesen szolgáló szerző talán a kelleténél jobban felmagasztosította, akkor érdemes összevetnünk írását az események más rögzítőivel: Cser Józsefével, aki ekkor 11 éves volt, és a városháza épületében, a kanizsai események központjában élt szüleivel (ő tévesen 1848. október 4-ről ír).

Összevethetjük még a forradalom és szabadságharc 150 éves évfordulója előtt tisztelegve 2000-ben Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata kiadásában megjelent a Nagykanizsa és környéke 1848-1849-ben c. kétkötetes okmánytár dokumentumaival is, melyek több oldalról is bemutatják a történeteket.

A történettel érintkezik egy rövid időre Kovách Ernő emlékirata is, aki apja korabeli kalandját meséli el, mely igazán tanulságos.

Ezekről a napokról olvashatjuk Hermann Róbert összefoglalójában ezeket a sorokat: *Itt került sor 1848. október 3-án a Dél-Dunántúl legnagyobb szabású, nem reguláris erők által végrehajtott hadműveleté-*

re, amely Nagykanizsa s egyben a Murán inneni területek felszabadulásához vezetett.

Halis István: A forradalom alatt (1848). 3. rész (Színes mozaik Nagykanizsa történetéből)

Szeptember közepén jött Kanizsára *Jellasics* József hadserege, mely mintegy 30000 főből állott. Bevonulását megelőzte a csapatai által útközben elkövetett iszonyatosságok híre.

A lakosok pincébe ásták féltettebb holmijukat, maguk pedig elfutottak *Szentgyörgyvárra, Cserfőre, Látóhegyre* és *Virághegyre*, s onnan vigyázták rettegek között mikor égetik föl Kanizsát.

Jellasics hordái piros fezt és piros köpönyeget viseltek, — s a piros szín visszاسugárzása véres színűvé festette az utcákat. A kanizsaiak legyilkolásával és a város elpusztításával fenyegettek az esetre, ha legcsekélyebb ellenállásra akadnak. Hanem azért a lakosok néhányat megöltek. Egy serezsánt *Vig Pál* korcsmájában két rossz erkölcsű leány vagdalt agyon.

Válságos napok voltak. A megye főispánja leköszönt. Sehol semmi remény nem mutatkozott, hogy a ronda seregtől valaki Kanizsát megszabadíthatná. A városi tanács aggodás és félelem között igyekezett az ellenség kívánatait teljesíteni.

Jellasics kenyeret, burgonyát, borsót és egyéb élelmiszert zsarolt városunkban, s továbbvitte seregét a Pest felé vezető úton. A sereg keresztülvonulása teljes három napig tartott.

A serezsánok átvonulásakor egy kis 3 éves gyermek nézte őket a soproni utcában és ártatlan együgyűségében a sokszor hallott szavakat kiabálta: „Éljen Kossuth, éljen Kossuth!” Emiatt felbőszülve egész csapat serezsán ugrott a gyermekhez és agyonszurkálták.

A serezsánok mindenfelé raboltak az utak mellett. Csapatonkint jártak a bagolai és szentgyörgyvári szőlőhegyekben. Az érett szőlőt megették, az éretlent lepusztították; fölverték a pincéket, a borokat itták mértéktelenül s kifolyatták a hordókból, amit nem tudtak meginni. Szeptember 18-án megtámadták az elkeseredett kanizsaiak a rablókat és valami százat agyonvertek közülök.

Jellasics után néhány nap múlva városunkba jött ifjú *Nugent* őrnagynak serege, mely rendes katonaságból állott; még pedig mintegy 1800 gyalogkatonából,

néhány lovas szabadosból és lovasságból, ezenfelül 6 ágyú és 2 mozsárágyúval rendelkezett. A berekben a mostani gőzmalom táján táborot ütött és állását megerősítette ágyúival.

Nugent biztonságban érezte magát városunkban; tétlenül vesztegelt. Katonái bejártak a piacra vásárolni, tisztjei pedig a vendéglőkben mulattak. Alkonyatra persze minden katonának a táborban kellett lenni.

Hanem pár nap alatt nagyot fordult a kocka. Általános népfölkelés rendeltetett el, hogy az ellenséget Kanizsa vidékén megverjék és a vármegyéből kiszorítsák. Csakhamar meg is jöttek a nemzetőrök. Északon – *Palin* felől – Kanizsa alá jött *Vidos József* fővezér a vasmegyei nemzetőrökkel; nyugat felől a zalai nemzetőrök zárták el a *sormási* utat; délen *Szentmiklós* faluban a keszthelyiek voltak és keleten állott *Sánc* községnél a Somogy megyei őrsereg. Nem csoda tehát, ha így bekerítve Nugent, – ki különben is a kiskanizsai és nagykanizsai lakosok közé ékelte magát, – félni kezdett, a kanizsaiak pedig napról-napra nekibátorodtak. Bármerre nézett Nugent nem látott mást, mint a tengernyi magyar nemzetőrséget. Ekkor már tennie kellett valamit, hogy agyon ne szorítsák.

Október elsején délután, – míg a nép vasárnapi litánián volt a templomban, – megindította seregét a berekből, s a városon keresztül jött. Zörögtek a nehéz

ágyúk, melyeknek födele leeresztve, s a tüzerek kezeiben a kötélkanócok meggyújtva valának: minden pillanatban készen az ágyúzásra. Rémülés fogta el az embereket: összelövetik a várost!

Így húzódott az ellenség végig az utcákon, de nem lövetett. A katolikus temetőben a város déli részén tábort ütött. De itt sem érezte magát eléggé megvédelmezve megtámadás esetére. Még azon éjjel megváltoztatta táborhelyét, lehúzódott a *fecskeparti* mély vízmosásokba és ágyúit beleállította a zsidótemetőbe. Itt megerősítette hadállását. A temető magas kőfalakkal volt bekerítve, melyeken lyukakat vágatott ágyúi részére, és fölállította a város felé ágyúit, miután jól megszilárdították az ágyúk talaját ledöntött sírkövekkel. Mintha csak várban lett volna.

Mindezekből nyilvánvalóvá lett, hogy az ellenség fél. De Vidos József a nemzetőrség vezére mindezek dacára nem merészelt támadni.

Október 2-án a szintén Palinban levő *Zichy Herman* gróf alezredes meg akarta támadni az ellenséget, de a fővezér nem engedte.

Kedden október 3-án még minden a régiben volt.

Az ellenség néhány tisztje korcsmákban mulatott, s a katonaság csoportokban járkált a kanizsai piacon élelmiszereket vásárolgatva. Persze fegyveresen.

A kanizsaiak folytonos izgatottságban várták a nemzetőrök támadását. A lakosok elszántsága és elkeseredése oly magas fokra hágott, hogy minden pillanatban tartani kellett valami végzetessé válható kitöréstől.

Dél felé járt az idő, midőn egy szabadkai születésű csizmadia legény, — ki a szerb nyelvet értette, — meghallotta mikor egy katonadobos azt mondta társainak: „vigyázzatok rám, majd én végigjárom a várost, s ha nem talállok benne magyar seregre, akkor dobolok és ti jöhettek rabolni, — aztán úgyis elmasírozunk!” — „Tűz van, tűz van!” kiáltott rögtön a csizmadialegény. A kanizsaiak kezdtek csoportosulni a vészkiáltásra. Erre a dobos megrémült, s futásnak eredett. Panganétját kirántotta és veszettül hadonászott maga körül, hogy senkise közeledhessék hozzá. A folyton sokasodó fegyvertelen népség utána. Valószínű, hogy a katonának sikerül kiszaladni a táborba, ha a felsőtemplom előtt *Práger* egy rongyos puskát nem tart eléje, mitől meghökkenve egy pillanatra megállott. A következő percben már tízen is megragadták. Beledobták a mély árokba és ízekre tépték. Valaki a toronyba futott és megkezdte a veszedelmet hirdető harangozást. Mindenki az utcákra tódult. Csakhamar lefegyverezték a városban őgyelgő katonákat, kik bár lehettek vagy harmincan, úgy megrettentek, hogy ellenállás nélkül engedték a népség által elvenni hosszú puskáikat.

A porkolábok ott hagyták rabjaikat és fegyveresen beállítottak a „Korona” vendéglőbe, hol az ott levő 5 tisztet elfogták.

A szünet nélküli harangkongás, lövöldözés, dobolás megrémítette Nugentt is meg Vidost is. Egyik se tudta mi történik a városban.

Néhány katona szaladóra vette a dolgot, de ezek nagy részét agyonütötték az utcákon vagy agyonlőtték a házakból és padlásablakokból. Mondják, hogy a franciskánusok quardiánja *Kovács Innocentius* a zárda ablakaiból lődözött rájuk.

Az egész város fölzendült. Mindenki várta a magyar sereg támadását. De Vidos még mindig késlekedett.

Pedig Nugent serege agyon volt rémülve. Egy ágyút sem mert elsütni. Néhány tiszt próbálkozott ugyan a város felé lovagolni, de visszariasztotta őket a klastromból és a szemközt levő (most Unger Elek tulajdonát képező) házból jövő szakadatlan lövöldözés.

Nugent haladék nélkül kimozdította ágyúit és retirált Szentmiklós felé. Szegény keszthelyi nemzetőröknek nem volt más teendője, mint elretírálni és az ellenségnek helyet adni. Szentmiklóst az ellenség felgyújtotta és a faluban agyonlőtték az egyetlen kabátos embert – a főerdészt, kit véletlenül otthon találtak.

Szintúgy felgyújtották Mórichelyt és raboltak lovakat, s marhákat. A lángoló helységek látása annyira felbőszítette a kanizsai népet, hogy irgalom nélkül agyonveri az illírt, ahol éri. Mintegy 100 illír súlyos sebesülést szenved, 46-ot pedig agyonvernek.

Ezalatt több kanizsai elfutott Sácba és Palinba. Kérték az ottlevő nemzetőröket, hogy jöjjenek háborúba: gyerekjáték az egész, mert a kanizsaiak már kergetik az ellenséget. De a nemzetőröknek volt eszök; nem jöttek.

Alkonyodni kezdett, mikor a kanizsaiak alig találtak már tennivalót, tehát nagy népsokaság kikísérte a városból az elfogott tiszteket és ünnepélyesen átszolgáltatták Palinban Vidos fővezérnek. Miután ekképp a győzelem bizonyosságáról kézzelfoghatólag megbizonyosodtak vala: rögtön akcióba léptek a nemzetőrök és Kanizsa városába ujjongva bevonultak.

Eközben beállt az éjszaka, de még mindig fogdosták a szétfutott előőrsöket. Mintegy másfélszáz lett fogollyá.

Nugent pedig retirált egész éjjel, itt hagyta az élelemkocsikat és főszereléseit. Elfutott vissza Muraközbe. Itt maradott kenyér, liszt, szalonna, bab és katonai uniformis nagy mennyiségben. Cseszkónak és Szilajkának bő aratása lett.

Faragó Márton festménye az alsó templomról

Nemcsak a klostrom (az alsó templommal egybeépült ferences rendház), hanem Unger Elek egykori háza is áll. Az átlátást egy mai lövöldözéshez kockaházak zavarják. Akkoriban délről kert határolta ezt az épületet.

Másnap *Czelczer* János a „Sas” vendéglős besúgta Martinkovics Károly Sopron utcai századosnak, hogy vendéglőjében egy ellenséges tiszt húzódott meg, s tegnap óta nem mozdult szobájából.

Rögtön odacsoportosult nagyszámú néptömeg; körülvették a Sast és a vendégszobából kihurcoltak egy intelligens arcú, hosszú hajú, cifra egyenruhájú katonatisztet, ki orosz követnek mondta magát, de az előbbi napokban, mint Nugent titkára és segédtisztje szerepelt. Máig sem tudjuk ki volt valóban. Óriási láрма között elkísérték a „várba” (a Korona vendéglő épületébe), hol Vidos fővezér kihallgatásokat eszközölt a napi foglyokkal.

A néptömeg megdühödött, olyanná vált mint a tigris, mely vért érez közelében. Mindenáron gyilkolni akartak. Szegény segédtisztnek szomorú vége lőn. Megtámadták a védtelen foglyot, és mielőtt Vidos megakadályozhatta volna, szurkálni – ütlegetni kezdték. Mikor pedig végső kétségbeesésében sikerült a tisztnek kiszaladni az udvarba és az árnyékszékben elrejtőzni, – akkor a néptömeg utána rohant és ott a vasmegyei nemzetőrök agyonlődözték, testét pedig szétszaggatták.

Cser József: Nagykanizsa a szabadságharc alatt. 3. rész

Első nap

A horvátoknak legutoljára jött nagyobb seregét az ifjú Nugent – Nuzsán – vezette. Néhány ezer emberrel és hat ágyúval a két Kanizsa közt tábort ütött. A helyet azonban aligha találta elég biztosnak, mert pár nap múlva seregével fölkerekedett, s a városon keresztül a temető felé vonult, onnan pedig a szántóföldeken át a zsidótemetőhöz húzódott. A temető falát ágyúi számára kitörette és a városra szegezte. A sereg körülötte tanyázott.

Nuzsán 8-10 főnyi kísérettel belovagolt, s a városházánál az elüljáróktól élelmiszereket követelt; ha nem adnak, fenyegette a várost. Kevésbe múlt, hogy fenyegetése életébe nem került. Egy elkeseredett polgártárs minden áron a tanácssterembe akart hatolni, s Nuzsánt pisztollyal agyonlőni. Nagy nehezen tudták megakadályozni, hogy szándékát végre ne hajtsa. A támadt mozgás, a ki-bejárás gyanúsnak tetszett Nuzsánnak, s rögtön eltávozott. Nem is jött ezen túl a városba.

Ha nem sikerül a merényletet megakadályozni, úgy a város az ellenség vad bosszújának áldozatul esik. A kanizsaiak, csak önmaguk, nem védhették volna meg a várost. A közelben pedig még nem volt semmi várható segítség.

Egy pár nap múlva bejött – állítólag – a varasdi polgármester, kit, amint beszélték, Kanizsa fejének tett Nuzsán, és nagyon sürgette a követelt élelmiszereket. De eredménytelenül. Vele már nem is igen álltak szóba, csak úgy félvállról annyit mondott neki Vajay Lajos szállásmester: „Majd ha lesz, akkor kapnak!”

Most már így mertek beszélni, mert gyors léptekkel közeledett a segítség. A vas megyei nemzetőrök Vidos őrnagy vezetése alatt közeledtek; a zalai önkéntesek sem voltak már messze: a somogyi oldalról is Szt. Miklós (ma Miklósfa) felé nemzetőrök húzódtak.

Nuzsán megunta a hiábavaló sürgetést, vagy tán nem is volt komoly szándéka élelmiszereket kapni, hanem csak ürügyet keresett, hogy a városba köthessen, és azután kirabolhassa; vagy a magyarok közeledéséről értesült, de bármi volt is az ok: többé semmit sem követelt.

Megjött október 4-ike. Komor őszi volt az idő. Napokon át meg-megújult az eső, s az utcákon meg végigfeküdt a hagyományos sártenger. Az emberek megszokott dolgaik után láttak. Senkise gondolta, hogy Kanizsa válságos napra virradt!

Déltájban egész váratlanul határőrök járkáltak a piacon. Három, négy tisztjök a Korona vendéglőbe ment étkezni. A város más részében is jártak horvátok, de senkise törődött velök.

Egy óra után a gymnasium tájékaról, karddal hadonászva futott egy granicsár dobos a piac felé. Néhány ember kiabálva, lármázva botokkal kergette. Szemközt jött velök lóháton Benczik Ferenc, kit váltig biztattak: állja el a dobos útját! Meg is tette, de feléje vagdalt a katona, s kénytelen volt félre ugratni, nehogy a lovat megsértse. Az üldözők – mint hógomoly – szaporodtak. Egy nő tégladarabbal beütötte a dobot: egyik kergető bottal karjára vágott: kő, téglá, sár hullott rá. Éppen a felsőtemplom irányában megbotlott és elesett. Míg vérző fejét tapogatva föltápászkodott, akkorra Mitrovic lakatos a dobot és kardot elvette, maga pedig fogollyá lett. A felsőtemplomban rögtön félre verték a harangokat, de kevés idő múlva elhagyták.

A piacon ácsorgó határőrök látva a történeteket: menekülni akartak.

Nagykanizsa. Korona szálloda.

*A nagykanizsai piarista gimnázium északi oldala az
Eötvös téren (a Papkertben)*

Az emberek hallották a harangok kongását; a piacon levők azt is látták, amint a templomnál ütik a horvátokat, de mindez miért történik? Még nem tudták, de elég volt, amit láttak, s a menekülő katonáknak útját állták.

A kenyér és húsáruló asszonyok is nagy késeikkel böszülten nekikmentek és leszúrással fenyegették, ha a puskát tüstént oda nem adják. És a magas, öles termetű granicsárok ily hirtelen megtámadva, anélkül, hogy csak egy lövést tehettek volna, már le voltak fegyverezve és a városház börtönébe zárva.

Csak kettőnek sikerült a menekülés, de vesztőkre! A régi sörház felé futottak, hol az egyiket Starasincsics János agyonlőtte, a másikat pedig súlyosan megsebesítette. A házakba, udvarokba menekülteket is összefogták, így a horvát táborban a mozgalomról semmi hírt sem kaptak.

Csak most terjedt el a hír, hogy mindez azért van, mert a horvátok a várost ki akarták rabolni, s ezek már azért jöttek, hogy a rablást két órákor megkezdjék.

Most a tisztekre került a sor. „Menjünk a Koronába, a tisztekért!” hangzott a szó. Szabó Sándor kereskedősegéd, Lachenbacher Károly, Matula Károly dobos hajdú és még néhány ember odament. A tisztek bezárkóztak, s a fölszólításra nem nyitottak ajtót. A künn levők fenyegették a tiszteket, ha rögtön meg nem adják magokat, az ajtót bezúzzák és valamennyit lekaszabolják. Ez hatott!

Az ajtó kinyílt, s a tisztek leoldott kardjaikat átadták. Az új tulajdonosok első dolga volt a kardokról a feketesárga bojtot letépni és sárba taposni. A fogoly tiszteket senkise bántotta. – A következő napokon Egerszegre kísérték. (Erről bővebben olvashatunk Galsai Kovách Ernő emlékezésében.)

Verték a riadót. A nemzetőrök sietve gyülekeztek a piacon. Mártinkovics Károly százados rendezte a csapatot. Futárok mentek a Vidoshoz és a zalai önkéntesekhez, sürgetve jövetelöket, mert a város már megkezdte a támadást. – A vármegyeház padlásán elrejtett dárdákat az utcára hordták, s aki csak elbírta, kicsiny, nagy fölragadta és elment ellenséget ölni. Mások fölötötték kardjukat, pisztolyaikat övükbe dugták. Némely békés, a légynek sem vétő családapa úgy fölszerelte magát, s olyan harcias külseje volt, mintha csak egymaga akarta volna elpusztítani az egész horvát sereget!

Sáffarics mérnököt és Klingspiel urasági fővadászt, mint az ellenséggel cimborálókat, elfogták. Ártatlanságuk azonban később kiderült, s mindkettőt szabadon bocsátották.

Míg ezek történtek, minduntalan el-elkiáltotta valaki: „Jaj! Jönnek a horvátok, mindjárt a piacra érnek, már néhány embert megöltek.” De szerencsére

mindez csak üres és félelem szülte aggodalomnak bizonyult, mert az ellenség nem jött.

Feltűnő volt, hogy Nuzsán, ki a félrevert harangokat hallhatta és mégsem jött a bennlevők segítségére. Ezt különféleképp magyarázták.

A sörház felé lakók némelyike állította, hogy Nuzsán a népfelkelőit már befelé indította, amidőn a megújult zápor útban kapta a jövőket, kik megvizesegett kovás puskáikat nem használhatván, visszafordultak.

De a valódi ok nem ez lehetett, hanem az, hogy sok nemzetőr nem várta, míg mindnyájan összejönnek, hanem harcvágytól sarkalva megtámadták az ellenséget és folyton lövöldöztek rájuk. Hátuk mögött meg Szt. Miklóson nemzetőrök tanyáztak, s így félhettek, hogy két tűz közé szorulnak. Ez idő alatt megérkeztek a zalai önkéntesek, kik a vágóhídnál a berekben levőket támadták meg. Nuzsán a minden oldalról fenyegető veszélyt látva, a városban levőket sorsukra hagyta.

Vidos őrnagy is végre jó későn bevonult vas megyei nemzetőreivel, s a városház előtt megállította többnyire dárdával és alabárdal fölszerelt seregét. Hogy pedig magát tájékozhasssa, fölment a városház padlására, honnan a zsidótemető mellett folyt lövöldözést jól lehetett látni, s csak azután rendelkezett.

Így aztán mire tájékozta magát, s nemzetőreivel tenni is akart, már nem igen sok tenni való akadt, mert a kanizsaiak és az önkéntesek a java munkát elvégezték.

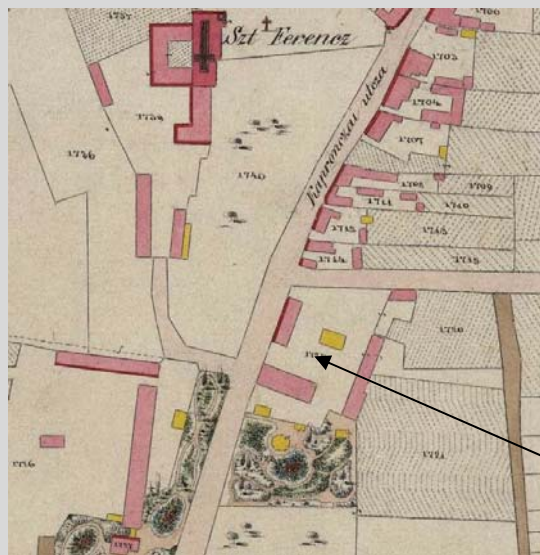
A magyaroknak egy lovasuk volt; ágyújuk semmi. A kórházban levő huszárok egyike a verekedés hírére kijött, s lovat kapott. Ez teljesítette a hírhordó tisztet.

A dárdás emberek jobban szerették a puskát, mint a dárdát. Eszébe jutott valamelyiknek: jó lesz a kórházból a betegek puskáit elhozni, azoknak úgysem kell. Amit gondolt, azt rögtön többen meg is tették. Vegyesen feküdtek a magyar és horvát betegek. Amint a belépőket észrevették, a horvátok megrémültek, s egy-két könnyebb beteg ijedtében az ablakon kiugrott.

Félelmük alaptalan volt! Kanizsán a betegeket soha, de sohasem bántották! Oly figyelemmel ápolták, mint a magunkéit. A kórházban nem az ellenséget, hanem a szenvedő embert látták. A lezajlott viharos napok után még a foglyoknak is jó dolguk volt. A városházánál 4-5 is tartózkodott. Fát vágtak, fűrészeltek, fűtöttek, ennyiből állott dolguk. Szabadon jártak, keltek, senkise őrizte,

A városnak ez volt talán a legrégebbi épülete, még a 17. században, közvetlenül a török kiűzése után épült. 1848 környékén a vármegye tulajdonában volt, ezért használhatta Halis István a vármegye-ház megnevezést. Ma a helyén, az Erzsébet tér délnyugati részén egy modern épület áll.

A régi sörház, akkoriban az utca legutolsó háza a mai Thúry iskola területén várta a betérőket.

A Sas vendéglő a piarista iskola közvetlen közelében állt, az Eötvös tér délkeleti sarkán, már az 1822-es térképvázlaton is látszik. A 20. század második felében bontották le. Helyén ma többszintes lakóépület áll.

csak este mentek a börtönbe aludni. Meg volt rendes ételmezésük. Karácsonykor megvendégelték, hogy ezeknek is legyen karácsonyuk, mondták a városháznál lakók, s pecsenyével, kaláccsal stb. jól tartották.

Tóth Lajos városi főjegyző egyik fiatal foglyot magához vette házi szolgának, ki mindaddig híven szolgált, míg az ellenség Kanizsára nem jött.

Hogy az izgalmak hevében volt olyan is, aki golyót kapott, azt nem lehet csodálni! Még friss emlékezetben voltak a károk, melyeket okoztak. De a háborús világ különben sem a szelíd érzelmek ápolója. A békés természetű embert is megvadítja és számtalanszor kegyetlenné teszi. S. K. fiatalemberről is szóbeszéd járta, hogy hat horvátot maga lefegyverzett a verekedés napján, s aztán valamennyit saját fegyverökkel agyonlőtte.

Mi volt ebből igaz? Nem tudom. De mikor január elején a magyarok elvonultak, az illető fiatalember sem maradt otthon, hanem beállt a szabadcsapatba és elment a rácok ellen.

A csatározás késő estig tartott, s Nuzsán futásával végződött. Szt. Miklóst felgyújtották, s úgy menekültek odább. A horvátok közül sok elesett és még több megsebesült. A halottakat, ahol feküdtek, ott el is temették. A magyaroknak nem volt halottjuk, a sebesülések is jelentéktelenek voltak.

Mintegy 70-80 fogoly, egy lőszerkocsi, sok puská és a barátok zárdájában fölhalmozott liszt, szalonna zsákmányul maradt. Az önkéntesek nagy része dárdáját puskával cserélte ki. A városiak közül is némelyik 2-3 fegyvert is szerzett. A szétszórt ellenség közül Kiskanizsán a padlásokra is bújtak, de ezek is foglyokká lettek.

Még nagyobb lett volna a zsákmány, ha a szt.-miklósiak szót fogadnak. Ugyanis mikor a vas megyei nemzetőrök és a zalai önkéntesek Kanizsa felé húzódtak, hogy majd a horvátokat megtámadják, a városból tudósítást küldöttek Szt. Miklóstra, hogy az útba eső hidakat rontsák el. A fölszólításra visszaüzenték: „Nekik a hidak sokba kerültek, azért nem is bántják”. Ha megteszik, akkor az ellenség ágyúí, lőporos és poggyász szekerei a magyarok kezébe esnek.

Jóságukat Nuzsán meghálálta. Kivilágítást rendezett nekik! Így végződött az első nap!

A mozgalom megindítója Gudentz Vilmos cipésmester volt. Az ő érdeme, hogy a várost az ellenség terve szerint ki nem rabolhatta. Gudentz néhány ismerősével a gymnasium tájékán beszélgetett. Közelében a gránicsár őrmester megszólítja a dobost és figyelmezteti: amint kettőt üt az óra, rögtön verje a

riadót, és mindaddig doboljon, míg tart a rablás stb. Gudentz, ki jól értett horvátul, megütközve hallja e beszédet és elmondja ismerőseinek, mi készül a város ellen. Azok tüstént a dobosra rohantak, ki kardot rántva futásnak eredt.

Második nap

Korán reggel nagy riadalomra ébredt a város. Mint futótűz terjedt a hír, hogy Nuzsán az éj oltalma alatt visszajött és Kiskanizsát Sormás felől megtámadta.

A zalai önkéntesek rohantak Kiskanizsára, de mire a verekedés helyére értek, mintegy 50-60 horvát feküdt halva. Nuzsánnak pedig semmi híre. Nem is annak az emberei voltak, azok már valahol a Dráva körül jártak. Letenyéről ismét horvát sereg készült Kanizsára, s ez volt az előcsapat.

A múlt napi eseményekről mit sem tudva, bátran haladtak. Kiskanizsán meg azt gondolták, Nuzsán visszafordult és meg akarja támadni a várost, azért öreg, ifjú, férfi, nő rájuk rohant. Mire a segítség kiért: a reggeli munka be is volt fejezve.

Az önkéntesek egész nap a szabadban táboroztak, várva, jön-e több? De azok bizonyosan értesültek a történetekről, senkise jött.

Reggeli riadó a nemzetőröket is talpra állította. Egy rész a főutcán rendezkedett, más rész járt, kelt keresve saját csapatát. Ekkor lőtték agyon a nemzetőrök a montenegrói serezsán tisztet is.

Volt Nuzsán seregében egy serezsán tiszt, előkelő montenegrói férfi. Igen szép ember volt. Mikor a sereg a két Kanizsa közt táborozott, az arra járó nőknek tört magyarsággal mondta, drótra fűzi őket, s úgy hajtja Törökországba eladni. Persze! a kiskanizsai menyecskéket sem kellett féltetni! Megfeleltek neki magyarán, egyik sem maradt adósa. Az összeütközés kezdetén a Sas vendéglő pincéjébe menekült. Fölfödözték, s a várban – urasági lak – börtönbe zárták.

Reggel két kanizsai nemzetőrnek kellett a többi fogolyhoz kísérni, hogy mindnyájukat Egerszegre vigyék. Szerencsétlenségére a sok nemzetőr éppen az utcán hemzsegett. Azoknak meglátni, s rárohanni, pillanat műve volt. A kísézők látva a fenyegető veszélyt, fegyverüket védelmül feje fölé tartották, és visszafelé vezették. Majdnem sikerült megmenteni, már a kapusarkánál voltak. De e pillanatban Meisze zsidó szűcs mellen ragadta és megállásra kényszerítette. A másik percben már ropogtak a fegyverek. 8-9 lövés dördült el. Egy golyó Meiszenek kezén keresztül hatolt a tiszt testébe, a másik egy fiatal vasmegyei

nemzetőr combjába fúródott. A többi a montenegrói testén ütött lyukat. Hét golyót kapott és még ennyivel is az urasági lak hosszú udvarán végig futott, s aztán lerogyott. A nemzetőrök minden felső ruhájától megfosztották, de még akkor is annyi élet volt benne, hogy egyik nemzetőrnek – esetleg éppen annak, ki először lőtt rá – combjába harapott és meghalt.

A kanizsai temetőben porlad.

Délután a vas megyei nemzetőröket annyira elfogta a harcvágy, hogy ellenség hiányában olyan lövöldözést tettek a két Kanizsa közt: beillett volna jóra-
való csatának is. Míg utóbb a parancsnok a hősies löporfogyasztást letiltotta.

A kanizsai nemzetőrök napokon át a zsidótemető mellett táboroztak, tartva attól, hogy Nuzsán más csapatokkal egyesülve visszafordul. Nehogy a várost készületlen találja: fölváltva őrködtek.

Halis István és Cser József is megemlékezik arról, hogy a fogoly horvát tiszteket Zalaegerszegre vitték. A dolog részleteiről többet tudhatunk meg Kovách Ernő naplójából, aki édesapjától ismerte az eseményeket, aki a foglyokat kísérő csapat vezetője volt.

Kovách Ernő: A fogoly horvát tiszteket Zalaegerszegre viszik

1848. október hóban, midőn Jellacsics horvátországi bán a Pákozdi csata után megretírált Bécs fele, hátra hagyott Zala megyében Nagy Kanizsán egy hátvéd sereget Gr. Nugent tábornok parancsnoksága alatt, mint egy 3000 embert, melynek kellett volna az összeköttetést fenntartani közte és Horvátország közt.

Ezt Zala és Vas hazafias megyék nem tűrhették, hogy még egy ilyen csürhelék nép is garázdálkodjon az országban, összegyülekezett a két megye nemzetőrsége mint egy 10000 ember Vidos Pál (*Kovách téved, helyesen Vidos József*) nemzetőri tábornok alatt és Kanizsa felé vonultak Gr. Nugent horvát seregét elverni. Azonban a lelkes Kanizsa város népe, meg sem várván hogy ezen sereg a horvátokat megtámadja, hanem amint azok Kanizsához már közel voltak, a város népe maga megtámadta a városban levő horvátokat s azok közül mint egy ezer embert 9 tiszttel együtt elfogott, a midőn a nemzetőrsereg oda érkezett.

Ezen nemzetőrök közt atyám is mint százados a Zalaegerszegi nemzetőrökkel részt vett.

Tanácskozván, hogy mitevők legyenek az elfogott horvátokkal, úgy határozták, hogy atyám a vezénylete alatt levő nemzetőri századdal kísérje őket a zalaegerszegi megyei fogházba, addig is még a kormány rendelkezni fog velük.

Úgy is történt, azonban útközben midőn atyám ezeket a horvát foglyokat Egerszeg felé kísérné, találkoztak több ezerre menő nemzetőrökkel, kiknek a nagyobb része a diadal után örömeükben lerészegedve lévén, meglátván a horvát foglyokat, nekik rontottak, hogy mindnyájukat agyon kell verni.

Az atyámnak azonban nagy erőmegfeszítéssel sikerült a bőszt tömeget lecsillapítani, a melyben maga is életveszélynek volt kitéve, mert a nemzetőrök még lövöldöztek is az atyámra, emberei és a horvátokra.

Ennek folytán azután a fogoly horvát tisztek egy köszönő nyilatkozatot adtak át atyámnak Zala Egerszegen, a melyben nyilvánították, hogy valamennyien életüket csak ő neki köszönhetik.

A következő oldalakon azok közül az 1848 októberi dokumentumok közül válogatunk, melyek az események kapcsán azonnal íródtak. Itt olvashatunk először arról, hogy az ellenség parancsnokai miképpen jelentettek előljáróiknak gyászos vereségükről. A várost körbezáró magyar csapatok vezetőjének jelentéseit is megismerhetjük.

Különös, hogy az ellenség több kanizsai vitézségről ír, mint a magyar parancsnok. Ugyanaz a jelenség hőstettként (Halis a kanizsaiak önfel szabadításaként), izgágaságként (magyar főparancsnok kénytelen előbb támadni, mint gondolta), hibaként (nem voltak lefegyverezve a város polgárai a császáriak jelentésében) mutatkozik meg. Vidos őrnagy azonban a helyiek hősiessége előtt is tiszteleg: „Kanizsa polgárai jelesen viselik magukat, s kitűnők az izraeliták, mind bátorságra mind hazafiúi készségre nézve”.

Nagykanizsa és környéke 1848-1849-ben c. kétkötetes okmánytár borítói.

Nagykanizsa és környéke 1848-1849-ben (Részletek a dokumentumgyűjteményből)

227.

Nagykanizsa, 1848. október 4., délután 5 óra Vidos József jelentése ifj. Pázmándy Dénesnek, a képviselőház elnökének

Miniszterelnöki meghagyás következtében tegnap, azaz okt. 3-án délután 1 órakor itt a csatát megkezdeni kénytelen valék – mivel a kanizsai polgárságot Nugent rabló csapatjának tagjai a városba megtámadták, s köztük élénk tüzelés- és öldöklésre került a dolog; magam a 3 vasi, 1 sopronyi zászlóaljakkal vonultam bé Kanizsára, s tüstént G[róf] Zichy és Ivánkovits zászlóaljparancsnokokat küldöttem az izraeliták temetőjébe táborozott, 6 álgzóval, röppentyűkkel s két Haubitzcal védelmezett, m[int]e[gy] 2000 főnyi csapatjának megtámadására; Ujváry s Gyika őrnagyokat Kiskanizsa felé indítottam fél soproni z[ászló]aljjal, fele a megyeházát foglalván el; – Nugent foltonos ágyúzás és tüzelés mellett vonult vissza Sz[ent]miklós felé, s balszárnya seregének a közel levő erdőből oldalvást tüzelt említett z[ászló]aljaimra, melynek derék fő- és altisztei, úgy közvitézei férfias bátorsággal haladtak az ellenség után, míg nem

az Szentmiklósi helységet fölgyújtván, s ottan előörködött g[róf] Batthyány Károl zalai őrnagyot hátravonulásra kényszerítván, a békövetkezett sötétség miatt is lehetetlenné vált, a foltonos utazás és zápor által ellankasztott sereggel az üldözésnek folytatása. G[róf] Batthyány őrnagy bátran viselé magát, s nem hagyta oda a csatatért, mígnem maga 8 vitézekkel maradott, a többiek elszéllesztettek.

Kiskanizsánál egy osztál rendes határőr katonaságot támadta meg fennemlített osztálparancsnokom, Ujváry, Gyika őrnaggyal és a soproni nemzetőrökkel együtt; itt kemény sortüzelés volt, de e sereg is különös öröömre bátran viselte magát, több foglyokat, holtakat ejtett, s ellenségünket megszalasztotta, mígnem a sötétség bekövetkezett.

Kanizsán öszvösen eddig 10 tisztek estek fogságba; egy kapitán Kiskanizsánál fejevágás és kezén ejtett lövés által került kézre; ennek fia, egy kadét lábán kapott erős lövés miatt betegházban van, – foglok kétszáz körül, halottak ötvenen; részünkről eddig csak 1 halott, néhány sebesült van.

Ma regvel 5 órakor ismét erős tüzelés riasztá föl öszves, részent Kanizsán az utcákon, részint Kiskanizsán szinte a faluba táborozó seregemet. Mintegy 70 illírek támadták meg Kiskanizsán előörködött II-ik zászlóalji 7. s 9. századai-

mat, melyek férfiasan visszatüzeltek, s kiskanizsai bátor szívű honpolgároktól segítettve rövid idő alatt az egész csapatot halomra lőtték.

Sajnos, hogy testvérek egyes emberek hiúságának vagy önnönösségének ill szomorú áldozataivá válnak.

Itt a nép, mely Nugent-nak Szentmiklóson, Surdon, s gróf Festetich Tasziló egyik majorján rabló-gyűjtogatóként elkövetett gonosztettei miatt a legfőbb fokig ingerülve van, alig visszatartóztatható a fegyvertelen foglok fölmészárlásától; így ma reggel egy gyanús, Persits Lipót nevezetű szolgált tiszt, és utolsó időkbe, mint mondatik, Nugent-nak titkos embere tulajdon szállásomról, a hercegi házból midőn kivezettetett, a fegyveres nép által megtámadtatott, s az őt védő Paál soproni helyettes őrnagy mentése dacára agyonlövetett. (...)

Nugent hátrálásba lévő seregét ma délután 4 óráig kereste g[róf] Zichy alezredes és Ivánkovits őrnagy, de nem található, igen hihető, Légrádnál átkelt Horvátországba. (...) Egyébként két Haubitzot, több bombákat és lőszer- és röppentyűs szekereket is vettünk birtokunkba, úgy Kanizsán nagy mennyiségű lisztet, öltönyöket s egyéb hadi készületeket.

228.

Nagykanizsa, 1848. október 4.

*Vidos József vasi nemzetőrparancsnok jelentése Nagykanizsa felszabadításáról
Vas megye állandó bizottmányához*

Erős csatázás között írom e sorokat, noha jól kidolgozott terv szerint ma reggel 4 órakor szándékoztam Nugent (...) táborát, mely Kanizsán alul, egy jól befalazott zsidótemetőbe 6 álgúval, 2 haubitsal védve volt, megtámodni, azonban déli órákban kanizsai lakosok idő előtt megkezdték az illírek ingerkedését, és így tegnap délután 1-2 óra közt foglaltam el szerencsésen Kanizsát, 7 tisztek, mintegy 200 foglyok, mindekkorig bizonyosan nem tudható, de mintegy 100 halott illírek estek áldozatul. (...)

Négy röppentyűs kocsikat, 2 mozsarakat, sok löszert, bombákat, itt lerakott 2000 mázsa lisztet, sok zabot, katonai öltönyöket, puskákat foglaltunk el.

Ma reggel Kiskanizsa felől egy csapat ellenség regveli 5 órakor támodta meg kiskanizsai előőrjeimet, kik a lelkes polgárokkal tüstént ellenállottak. S hetven halott esett. (...)

Kanizsa polgárai jelesen viselik magukat, s kitűnők az izraeliták, mind bátorságra mind hazafiúi készségre nézve.

232.

Várasd, 1848. október 4. Burits vezérőrnagy jelentése Nugent táborszernagyhoz

E pillanatban érkeztem Varasdra, s Benko lovag tábornok úrtól a következő, általa is most kapott híreket tudtam meg. Tegnap dél körül a kanizsai polgárok, akiket nem fegyvereztek le, elkezdtek a városban lévő egyes katonákat tűzfegyverekkel támadni, mire a fölkelők minden oldalról tömegesen – mint mondják, Batthyány Kázmér vezetésével (valószínűleg Batthyány Károlyról van szó) – csapatainkra törtek, s miután Nugent gróf alezredes észrevette a hátában lévő túlerőt, kénytelen volt (...) Zákányon át Légrádra megkezdeni visszavonulást, ahová ma hajnalban érkezett meg, s ahová még nem érkezett meg. (...) Veszteségünk jelen körülmények között még nem adható meg, de a csajkások által hozott két harmincfontos bombavető ló hiányában nem volt elszállítható, ahogy a 3 fontos üteg egy lőporos szekere is elveszett.

236.

Légrád, 1848. október 4. Nugent alezredes jelentése Benko vezérőrnagyhoz

Alulírott jelenti, hogy tegnap délután minden oldalról körülkerítettven megtámadtatott. El kellett hagynom a megszállt zsidótemetőt és az ottani magaslatokat, s a hátamban támadó ellenséget megtámadnom, hogy magamat keresztülvágjam, s a visszavonulást Légrádra megtegyem. – Egészen közel állásomhoz az ellenségbe ütköztem, amely tüzet nyitott rám, azonban az első ágyúlövésre az ellenség futásban kereste menedékét. Szentmiklósnál és afölött ismét az ellenségre bukkantunk, amely azonban az ágyútűz elől itt is elfutott. – Éjfél körül értem a Drávához, ma reggel 9 órára átkeltem rajta, néhány szekér kivételével, mivel a felhajtás a túlparton elrontatott, itt letáboroztam, s várom a további parancsokat.

Az ütközetben senki sem esett el, azonban a városban néhányan elvesztek és elfogattak.

A két 30 fontos bombavető a löszerrel és 6 kocsival fogatolás hiányában hátramaradt, valamint egy röppentyűsszekér is, amely egy árokba borult, s nem tudtuk onnan kiemelni.

237.

[Letenyei]Mura-híd, 1848. október 4. Czvetincsanin hadnagy jelentése a varasdi városparancsnoksághoz

Az ogulini ezred 1. osztálya Narančič százados parancsnoksága alatt Kiskanizsán volt beszállásolva, s tegnap délután fél öt óra tájban Nugent gróf, alezredes úrtól azt a parancsot kapta, hogy azonnal vonuljon be hozzá a kani-zsai táborba; alig állt ki az osztály, s parancsoltatott meg a menet, Nagykanizsáról egy ellenséges oszlop jött szembe csatarendben, mire mindkét oldalról heves tüzelés kezdődött, s egy órán túl tartott, az osztályt minden oldalról megtámadták, s kénytelen volt jobbra egy erdő felé visszavonulni, hogy magát a túlerő ellen védje, ez alkalommal az osztályból 60 fő Narančič százados vezetésével elszakadt, s nem tudni, mi történt velük. Legalázatosabb alulírott Hollievich bajtársával és 210 fővel az erdőn keresztül, sok nehézség legyőzése árán ma éjjel keresztülvágta magát, s reggel 7-kor megérkezett a Mura-hídhöz. A tegnapi ütközetben legalázatosabb alulírott lova és minden holmija az ellenség kezébe esett.

Amiről a tisztelt városparancsnokságnak azon hozzáadással tétetik a legalázatosabb jelentés, hogy a tegnapi ütközetben, amennyire az legalázatosabb alulírott előtt ismert, egy ember elesett, 2 súlyosan és 3 könnyen megsebesült.

A zsidó temető az Ady utcában található most is. A Cserháti iskola épületei előtt látható, ha a város központjából a vasútállomásra tartunk. Ide fészkelte be magát Nugent (Nuzsán) a katonáival. Miután kiverték az ellenséget városukból, a kanizsai nemzetőrök napokon át itt, a zsidótemető mellett táboroztak, tartva attól, hogy Nuzsán más csapatokkal egyesülve visszafordul.

Kedves Olvasó!

A címlap képével érzékeltethető legjobban, milyen lehetett Nagykanizsa belvárosa 1848-49-ben. A kép 1864 után, de 1870 előtt készült.

Balra az 1848-ban még nem létező Csengery út torkolata helyén valaha létezett, emeletes Széchenyi-ház kapott sötét keretet. Ezt két emeletes ház követi, utána egy földszintes, majd egy újabb emeletes ház látszik, ezt követi a régi városháza erkélyes épülete.

Jobbra a sötét keret mutatja, hol nyitották meg a Sugár utat, mely 1848-ban még szintén nem létezett. Az ezt követő két földszintes ház után a Korona vendéglő látszik. A kép közepén csak sejthető a sóhivatal emeletes épülete az Erzsébet téren.

Kérem, tartson velem egy időutazáson, amelyben ezek az épületek is fontos szerepet játszanak.

*Czupi Gyula
a kötet szerkesztője
és kiadója*